
Віктар Казько

...аняменьне разуму,
касьцянізацыя інтэлекту – гэта нашая
агульная
і асабістая бяда і хвароба...

Час пярэваратня,

альбо Як я сымлю цукар

Калі мяне яшчэ не было
Замест эпілогу

Жыцьцё закончылася. На самым разгоне. Здаецца, толькі-толькі ўвабраўся ў сілу, як у дзяцінстве съніў прыгожыя каляровыя сны...

Вось такі, напрыклад, сон. Нібыта едзе ён, падымаецца ўгару... А гара крутая, крутая. Але конік добры. Скура на ім аж рыжа ільсьніцца. У сыне бачны ня ўвесь, а толькі частка. Крыжы, съёгны – магутныя, такія, што ім можна верыць. І ён верыць коніку, хоць ляжаць на возе вельмі сылізка, вось-вось, здаецца, можна ссунуцца. Гара да неймавернасці крутая. Самая вялікая і крутая гара на сьвеце. Юравіцкая.

Усе кіроўцы, што тут ездзілі, казалі: “Як агораеш Юравіцкую гару, – жывы вернешся дамоў”.

Ня ў сыне, на яве, калі сам паезьдзіў і пахадзіў тут,

пераканаўся, што гэта не зусім так: не такая ўжо вялікая і крутая тая Юравіцкая гара. Гэта на першы погляд і – чалавеку староніняму, чужому. А не чужому, каму ўелася ўжо ў пячонкі?.. Штукарыць горка. Ды як яшчэ штукарыць. Ёсьць яна, і няма яе – можа не аказаць сябе. А можа і не падпусыць да сябе – устаць съянай. А ты, як рыба ў нерат, – ні ўзад, ні ўперад. Адным словам, ня простая была Юравіцкая гара, мо й адзіная такая на ўсё Палесьсе ці нават на ўсю Беларусь.

Здольная яна была раптам узьнікнуць з нічога перад нечаканым спадарожнікам, як у павелічальным ці, наадварот, памяншальным шкле. І будзе бачна за ёй шмат чаго, але толькі вокам, бо нагой туды – ні кроку. Будзе бачна перакуленую з неба стужку блакітнай вады, якой поінца далёкая белая хмара і нагбом каўтае яе трохі касенкі сонечны залаты прамень. А вады ў пракаветнай і задумлівай Прывяці ніколькі не ўбывае. Хаця працяг яе ў прасторы абмежаваны і аблімаваны з аднаго берагу зялёным разылівам паўшар'я лазы, а з другога – сівым белым пясочкам. А яшчэ над усім гэтым таксама бачны і нябачны, съяг неспазнанай краіны, мо радзімы самой зямлі. Такі ён вялікі. І жывы, трапяцкі. Але ня кожнаму, ня кожнаму відзён і здаля, і зблізу, і ня ў кожную пару году. Праяўлецца больш па позніяй восені, калі зямля агорнутая, ахопленая сумам птушак і чалавека, які хутка-хутка, па гэтай зіме, адляціць у вырай і не дачакаецца ўжо ніколі болей сваёй вясны, і напрадвесні, калі тая ж зямелька, вызваленая ад маразоў, спавітая съпевамі прылётных птушак і абуджаная салодкімі спадзеўкамі і клопатам... Вось тады тут, на кіламетры і кіламетры ўсьцяж ракі, і ўздымаецца съяг – Штандар. На съвінцова-шэрым ці нават белым яшчэ ад сънегу і лёду дрэўку ракі, выпнуты спадыспаду, надзымуты дыханьнем зямлі, зъверху, з сусьвету, падхоплены, усьцягнуты амаль да сонца, жаданьнем таго ж сонца і нябес бачыць гэтае дзіва, свой штандар. Бел-чырвона-белы, перанасычаны пакутамі і радасцю, чырваньню прырэчнага, падпрывяцкага ракітніку, аблімаванага з аднаго боку сівізной яшчэ саланаватага ад суму па хвалях былога Мора Герадота пяску, з другога – белымі сънягамі ці крыху жаўтлявай пеннай бельлю съпейных глыбінных хваляў Прывяці.

І калі вы сапраўды тут свой, паляшук, то прыпыніцесь і ўбачыце гэта, пры ўмове, праўда, што вас не страсе з сябе, як муху, Юравіцкая гара. А яна здольная і на такое. Ня раз рабіла гэта з чужынцамі. Вы зможаце ўбачыць і ўсё астатнє. А галоўнае – адчуць і пачуць, калі ўжо так здарылася, калі вы асьлеплі і аглухлі на гэтай зямлі і за гэтую зямлю, адчуць і пачуць усё нябачнае і нечуванае, даўно пахаванае ў горках, пагорках і старажытных палескіх курганах. Сэрцам даведацца і зразумець, што Юравіцкая гара стаіць тут зусім няпроста. Гэта зусім ня той – а мо і той? – Курган Славы, які насыпаны па загадзе ўладаў. Насыпаны не са жвіру, зямлі і пяску, а з самога духу, душаў тых, што прайшлі, праляцелі тут над ракой, са спрасаванага адушаўлёнага духу съмертнасці, недаўгавечнасці ўсяго існага, з вечнасці і памяці ня толькі сябе, але і memento mori, зыніклай сёньня памяці, бо замест яе на зямлю прыйшла ўжо сама съмерць, адбіла ў чалавека memento mori.

Адчуце і ўбачыце, што горка гэтая жывая. Яна працягвае жыць і дыхаць у вечнасці, у бясконцасці сусьветаў, пры сонечным съятле і апраметнай цемры космасу. Пры сонечным съятле і апраметнай цемры космасу стаіць на ёй бачная толькі Творцу варты. Варты, пастануленая абачлівасцю і празорлівым жаданьнем захаваць нас, нашых продкаў, далёкіх нашых прашчураў і наступнікаў. Варты па дарозе на Мазыр і Нароўлю. На Хойнікі і Брагін. І

далей – на Чарнобыль, дзе ўжо трэцяе дзесяцігоддзе запаленая і пастаўленая, гарыць па нас съвetchка, дзе абапал яе толькі Палын і палын-чарнабыл. Што павінен быў ведаць і бачыць кожны. Але, але...

Але варта як стаяла на той дарозе, на той Юравіцкай горцы, так і сёньня стаіць, бо нягледзячы ні на што, помніць пра съмерць. І адсочвае яе рух і шлях. Бо ня съмерць, а жыццё некалі пачыналася тут. І варце запавешчана яшчэ напачатку сатварэння запаветнага Палесься ня даць патухнуць съвечцы, зъберагчы яе агонь.

Крыху наіўныя прашчуры, наіўная нашае немаўля-вечнасьць і зусім ужо наіўная, хоць і верная варта нашай ракі, дарогі і съцягу. Хаця хто ведае, хто ведае...

Усе – навыперадкі – съведкі таго, што было. А хто можа засьведчыць тое, што яшчэ будзе? А за Юравіцкаю гарою спрадвеку быў рай. Рай па адзін бок – Мазыр, Нароўля, з той жа Прывітцю і разыліванным морам сонечнага съятла і зеляніны. Плодны рай непадалёку ад Юравічаў – вёска Вадовічы, куды, лічы, усё Палесьсе, ездзіла па яблыкі, а маладыя дзяўчата і хлопцы з усёй Беларусі ў тым неабсяжным садзе зачыналі новых беларусаў. Адным словам, усё па-райску, і ўсё, як у раі. Праўда, было невядома, калі ўсюды рай, дык дзе ж тады пекла?

А яго мо тады яшчэ і не было на Беларусі. Пекла жывому – у душы яго: вечная апраметная і вечны рай.

І пякельны наш рай быў заснаваны, атабарыўся менавіта тут, пад Юравіцкай горкаю, на беразе Прывіці, дзе сам сабой узрос і дзяржаўны бел-чырвона-белы зямны наш штандар яшчэ далёка ад таго, як стала пекла наперадзе кожнага з нас, і адзаду кожнаму, і з абодвух бакоў... Толькі пра гэта мала хто ведаў і здагадваўся. І чалавек, які ехаў на возе ні то ня ведаў, ні то і ў съне сваім забараняў сабе ведаць, куды ён едзе – глыбей у пекла ці набліжаецца ўжо да раю. Адно толькі было ясна яму: Юравіцкая гары – так сабе горка. Ёсьць, ёсьць на съвеце куды большыя, розныя там Джамалунгмы і пікі Леніна... Толькі вось нешта народу на ёй занадта. Ды нейкага колішняга народу. Цяжка коніку і працерабіцца праз яго: сабралася там нейкіх крылатых людзей і людзей хвастатых, і коней гэтакіх жа – з крыламі. Зрэдку пракідваецца і сёньняшняя парода чалавека, бяскрылая, і ўжо не хвастатая, але, відавочна, з рагамі. Юраўцы, што жывуць тут цяперака, у самай вялікай вёсцы Юравічы – тро з большым кіламетрамі ўздоўж ракі, і юраўцы, якія жылі тут некалі, а потым вымерлі. Усе яны яшчэ з мовай, з языком, нешта з таго съвету галёкалі, нешта крычалі. А яшчэ вакол – процьма народу безгалосага, дзікуны. Тутака ж, пад Юравіцкай гарою, у старажытныя яшчэ часы была стаянка першабытнага чалавека. Адсюль пачыналіся бязмоўныя яшчэ беларусы, амаль такія ж, як і сёньня. І бел-чырвона-белые прыбярэжжа прашытае сълядкамі іх босых ног. Ці не ступакамі сънежнага чалавека, які, відно праз пераломлене съятлом шкло Юравіцкай гары, і зараз паходжает па беразе Прывіці. Высачэзны, метраў са тро ростам. Мо вырашае для сябе ці навекі застацца на гэтай сёньня яшчэ чыстай зямлі, ці падацца ў вечна белыя сънягі, сапраўдныя горы і назаўсёды захаваць свою няную душу, зъберагчы яе ад хіцівага вока будучай цывілізацыі. Застацца прывідам, невідзімкай на зямлі. А ў прадчаканыні няпэўнай і глухой будучыні з глыбіні далёкіх стагоддзяў самотна пазірае на дарогу жанчына: што вырашыць чалавек, якім наканавана быць яе лёсу. Лёсу яе дзяцей, што грэюцца паабапал бел-чырвона-белага вогнішча. Ці будзе ў іх агонь, ці зъведаюць яны слодыч полымя вечнай душы чалавека, які дзеля гэтай

душы гарэў у старожытных пячорных вогнішчах і гатовы пайсьці ў агонь і сёньня, каб яна, душа, зноў жа, аблімаваная бел-чырвона-белым, ніколі ня згасла. Такая ж самотная думка і ў рудым воку істоты, якую яшчэ няма да каго аднесыці, няма з кім атаясаміць. Душа ў яе ёсьць, але куды яна павернецца, да каго ці чаго прыхінецца, віляючы хвастом, пабяжыць і будзе ўслугоўваць вечнаму каму, ці дастанецца яе вернасьць і талан чалавеку. То чорны, што прытушаная прыпяцкай вадой галавешка, сабака. А мо яшчэ і не сабака – воўчык, воўк, хіцівасьць і хіжасьць якога сапраўды толькі прытушаная, але ня збытая. І той воўк, ці то ўжо сабака, на вачах у чалавека на возе ў некага перакідваўся, і ён да апошняй драбніцы спалоханым да конскіх дрыжыкаў сэрцам адчуваў і бачыў гэтае перакідванье.

Пячорна каменнае нараджэнне незнаёмай, невядомай яшчэ съвету набрыдзі, яе прышэсьце ці не з сусьвету, з чорных дзірак і злых агаладалых у вечным апраметным змроку планетаў-карлікаў. І была ў тым нараджэнні вялікая брыдота, і адначасова – і вялікая любасьць. Як і ў кожным нараджэнні некага існага. Бо гэта па сваёй сутнасці першапачаткова быў промысел вялікага Творцы. Так нараджалася ня толькі зло, але і перасцярога, і пакаранье існуючаму ўжо злу. І па-над Прывяццю пракаціўся жахлівы рык. Рык уладаньня і зыліцця, злучэння жывога і мёртвага, жывёльнага звяярынага сорamu і амаль чалавечай бессаромнасці, радасці нараджэння і смутку пачатку памірання. Першы крык, ад якога ў ягоных жылах скамянела і састыла кроў. Прывяць зьблілася са сваёй хады, і расступіліся яе воды да самага дна, выкryўшы на тым дне грэшную русалку і вялізную блакітнай крыві п'яўку, што наравіла прысмактацца паміж вялізных цыцак той русалкі. Загаласілі і застагналі воды, уліўся кроўю і съязьмі, учарнеў белы пясок, схапіўся агнём чырвоны ракітнік.

Нараджэнне адбылося, нехта невядомы датуль нікому прыйшоў на зямлю. Зьевер перакінуўся ў чалавека, чалавек перакінуўся ў зьевера. Звяярыны і чалавечы дух увайшоў у новую істоту, яна прыняла той дух. І ён, чалавек на возе, голы пасярод дарогі, роўна на палову падзеленай горкай; што ад Мазыра і Нароўлі, што ад Чарнобыля – аднолькава, прыняў той незямны дух. Приняў і скарыўся яму. А мо гэта ён і сам на туго хвіліну нарадзіўся, перакінуўся немаведама ў каго. Перакінуўся і пайшоў, пайшоў.

Па-над вечным спакоем і замілаванасцю непазыбежнага съятога і грэшнага жыцця да зямлі падкрадваўся, прыхінаўся да яе долаў, дуброваў і ніваў – з некага ці нечага жывога і, здаецца, гожага, перакідваўся ў пошасьць і брыдоту. І гэтае пракудлівае перакідванье зачароўвала прагай адбыща, зьдзейсніцца звяярыным жаданьнем жыцьця. І гэтая прага да існаванья, жыцьця, пэўна, вымушала невядомую яшчэ істоту да самажэрства, самаедства. Хвост істоты прарос ікламі, кожная поўсыцінка на ім пераутварылася ў зуб. Зуб злыўся з зубам, узняўся жоўтым клыкам. І хвост напаў на галаву. А галава кінулася жэрці той хвост, як правалілася ў сваю ж уласную ср...ку. І на зямлі, густа палітай кроўю, вырас спачатку круглы і бязногі, як прыпалы да пяску і моху, стары і руды грыб-пшикалка. І тая порхайка-пшикалка раптам набыла даўгую і дзыбатую ў чорнай, што ў малпы, поўсыці нагу і чырвоную, як у падсінавіка, ці некалі ў міліцыянера галаву-шапку. І шапка-галава ўзнялася да хмараў, але, пэўна, шыя не ўтрымала яе. Вялізны страшны грыб зноў пшиканув, шпокнуў, ды так, што па Прывяці аж бурбалкі пайшлі, і прах пасыпаўся на зямлю і раку, як з той торбы, што з вялікага жабрацкага нашага горбу. Воды ракі сталі горкімі, а лясы няўчасна пажоўклі.

І людзі на горцы, на беразе ракі, што сумна ўзіраліся ў сіні, што вока, блакіт даляглідаў, назапашвалі сінь і блакіт у сваіх вачах, тужылі, спадзяваліся і чакалі. Новых стагоддзяў і сёньняшняга дня, калі яны абвесціць съвету аб сабе, калі прарэжаща на съвет іх слова, сальеща з гоманам іх дуброваў, шэнтам іх вятроў, рачных хвалаў, трапляткою тугой і радасыцо полымя вогнішчаў. Чакалі мо і яго на гэтым гняздым коніку, калі ён узьбярэцца на іх крутую, на-мошчаную стагоддзямі, прахам іх жыцьця, бласлаўленыня і праклёнаў гару. Усе гэтыя людзі пачалі моўкі хіліцца долу, і падаць, што снапы ў малатарні.

Але самае дзіўнае, што ён таксама знаходзіўся сярод тых людзей, быў на той гары, хоць і ня бачыў сябе там. Ня бачыў, але адчуваў, што ёсьць, ні то як прах, пясчынка малая, ні то як праклён нечы ці бласлаўленыне. Уесь яго род быў там, уся яго радня. Сябе ж ён хоць і ня бачыў, але адчуваў. Адчуваў сваё дыханыне і перасыцерагальны ці падахвочваючы ні то стогн, ні то крык.

А яшчэ, ён адчуў, што крычыць сам, даўно ўжо галосіць і лямантуе, а не чутно таму, што ўсё адбываецца ў съне.

Усё адбываецца ў съне. І гняды конік – сон, і падвода – сон, і гара, і гэтае прыпяцкае сініе прывольле. Ён некім прыняволены да гэтага сну, таму што няма ўжо ніякага прывольля, усё надпрыпяцце каторы год у чорным тумане. І чорны сабака, што сядзіць у яго ў нагах на возе з таго чорнага туману... Адкуль узяўся гэты сабака? Мо воўк ці ваўкалака? Ён жа толькі што быў у мінуўшчыне, а цяпер во – на табе. Ня згінуў, ня спрах. Навошта ён тут, на возе? Хіба ж ня мог бегчы за возам. Не, расьсейся, як пан. А сам ён коўзаецца па возе, вось-вось грымнецца вобзем, а чорны ваўкалака, як адліты з металу, сядзіць, нібы ўпаяны ў воз. Хто і што гэта – павадыр, вартаўнік-наглядчык? І куды гэта і навошта ён з тым ваўкалакам едзе? Па сваёй ахвоце ці яго вязуць?

Конікам усё ж нехта кіруе, съёбает лейшамі па крыжы, прыщмоквае. Нехта з тых дзядзькоў яго дзяцінства, што развозілі па горадзе хлеб у вялізных з фанеры і дошак будках. І воз з тых часоў. Шырокая платформа з габляваных дошак, прапахлых хлебам. І возчык, аброслы шчэццю, у брызентавым рудым плашчы – уніформе таго часу, адзеніні старшыні калгаса, брыгадзіра, рай-упаўнаважанага.

Плашч на чалавеку ён бачыць, шчэццце на твары яго бачыць. А вось самога твару – не. Правал нейкі замест твару, ямка, дзірка ў белы съвет. Дзіва дый годзе, чалавек бяз твару. І сам ён... голы. Галютка-голенікі. Коўдраю толькі прыкрыты, як белым саванам. Вось таму і сылізка так, коўзка.

І голаму яму не ўтрымацца на возе. Упасыці прылюдна – сораму не абярэшся. Перад першабытным чалавекам – і голы. А ён жа тут ім ня прости чалавек з будучыні. Ён яшчэ і папярэднік іх — праддеча. Гэтае адчуваньне такога папярэдніка ў сабе – не яго. Гэта нечы загад быць папярэднікам. І яму трэба застацца вартым мінульых і будучых стагоддзяў, захаваць твар перад пільнym сінім вокам зданяў і прывідаў, перад продкамі і бацькамі і сумленынем уласнага вока, што дрыгніць ужо ў съякотным марыве неба і ракі, ня маючы сілы ўтрымаць свой жа сумнені ѹ няверу.

Страх, спапяляючы жах, што распаўзаецца адсюль па ўсёй зямлі, агортвае яго. Цела дранцьвее і паціху ссоўваецца да краю возу. Яму падаецца, што ён ужо ўпаў. Ён ужо ѹ перадчаканыні съмеху, рогату нябесаў і вады, першабытнага рыку людзей, вылучае з гэтага пякельнага іржаныня ўласнае мярзотнае хіхіканыне.

Але наўкола цішыні і змрок, нібы вымарачна паўмірала ўсё, аглуухла, асьлепла. І ѹ той глухой і съялпой цішыні ён чуе, як мерна цікаюць ходзікі.

Адлічвае час кімсьці нябачным запушчаны гадзіннік, а мо некім заведзеная гадзіннікавая міна, што зараз выбухне, і ня будзе больш ні дня, ні ночы. Ён слухае спалох часу, што цячэ праз яго. Імгненыні скручваюць і вяжуць цела ў вузлы. Міна ў ім. Гэта ён і ёсьць міна. І самога сябе яму трэба ўтаймоўваць. Ён слухае цёк часу праз сваё цела. І з абурэннем думае: чаму ж гэта яго ніхто не ратуе.

Што ж ты, далёкі мой прашчур, не падасі мне рукі. Паміж намі цяпер не стагоддзі. Адзіны толькі крок, падзляле нас адно ад аднаго. Што ж ты не працягнеш мне рукі? Ты там, на тым съвеце, я голы тут, абодва ў чым маці нарадзіла. Ты агораў гэтую гару і пайшоў дамоў. Дык дапамажы і мне справіцца з дарогай, агораць тваю і маю Юравіцкую горку. Ня надта яна ўжо і крутая, хоць і шчодра пасоленая чалавечаю сольлю. Ды, бачыш, возчык які. Я на зямлі, а ён толькі ведае лейцы накручваць. Воз рубам – таму і я вобзем. Ахойны брызентавы каптур на вуши – дзе тут пачуеш. Ён жыве толькі імгненьнем, а *memento mori* ў імгненіі няма, бо *memento mori* і ёсьць вечнасць.

Адтуль нашае неба. Нашая Прыпяць, вечная і ў часе, і ў просторы. Змыкаецца з небам, з яго пачынаецца. Як рука *пры пяці* пальцах. З жывога цела сусьвету, адтуль, дзе днене. Дзе бяруць пачатак нашыя мары і сны, дзе лунае нашае ненароджанае, але ўжо і напаўзабытае беспрытульнае слова.

Варухні хоць адным пальцам, мая маці Прыпяць. Дай жа мне руку, прыкрай мой сорам. Паразумеемся не праз слова, а праз вітаныне съляпых – дотык. Будзь жа міласэрным да мяне. Будзь жа міласэрным той, што не адбыўся, страціўся. Не трапячы над маёй галавой сваімі бляюткімі крыламі, вырані па мне съязінку, ту ю самую, што здольна выратаваць съвет, хай жа яна выратуе нас.

Так маліўся ён у сваім съне. Але ніхто не адзываўся на яго малітву. Ні шэлаху, ні гуку. І тады ён заплакаў, гаруча і горка, як могуць плакаць людзі, пэўна, толькі ў магіле, у дамавіне. Там жа, на гары, сярод прыпяцкага разлогу, была і яго маці. Ён ня бачыў яе, як ня бачыў і сябе. Але яна была там. Яна была. Высока ў небе ласкавым і мяккім сонцы. У сумным напеве мядзьвянага жвіру, што съпяваў для неба спрадвечную песнью. Яна была ў той песні, у цішы і аняменыні: у небе высокім, у сонцы далёкім, у вадзе бягучай, у пыле дарожным, у дрэве зялёным і ў травінцы кволай. Усё яна.

Чым угнявіў ён яе, што зрабіў на так, каб яна выраклася свайго сына? Чым угнявіў ён сонца і неба. Што за праклён над гэтай зямллёй, успоенай такім прыгожымі рэкамі, пазначанай, як акрайцамі хлеба, слодыччу зачацця жыцця, іскрынкамі съядомасыці ў тумане першабытнасці цёплымі хатнімі агменямі юравіцкіх горак. Што за праклён вечны над гэтым краем? Рэкі тут ужо цякуць крывавыя, крыніцы б'юць сълезнія, долы на крык і стогн сыходзяць.

За што ж так пакутуе сын твой, маці наша родная зямля? Цяпло тут, печ з крыві і на крыві і костках. Агонь спрадвеку з чалавечыны. Што за крывавае каханыне ладзіш ты тут. Сваім сынам адмаўляеш нават у плачы па тваёй жа песні...

І я адмаўляю табе, маёй маці...

Не, ён не пасыпей так падумаць у сваім нямым съне. Але, пераганяючы думку і боль, нават у съне, у палоне ўласнага небыцця, жахнуўся. Ёсьць у чалавеку нейкая мяжа, рыса, якую нельга пераступаць – гэта якраз яна. Ён быў гатовы ступіць за яе. А мо і ступіў. Гэты конік, чорны сабака, чорны вечер над Прыпяццю – адплата яму. Таму ён голы едзе на возе, падымаецца на гару, дзе знаходзіцца ўся яго радня, дзе знаходзіцца маці. Едзе, каб пазбавіцца іх прак-

лёну, вымаліць дараваньне. А калі не – то застацца там, каля іх назаўсёды. Гэтым чорным вайкалакам-ваўчком.

Але якраз яны, бацька з маці, і заступілі яму дарогу. Бацька, здаецца, ня супраць, каб ён ужо далучыўся да іх. Унурыйся толькі, пакорліва стаіць побач з маці. А маці... Схавала, заклала руку за сыпіну, нешта трymae ў той руцэ, каб ён раней часу ня ўбачыў і ня ўцёк, як гэта было ў дзяцінстве. І ён загадзя і ў сyne помніць і ведае, што яна трymae ў руцэ сваёй за сыпіной. Толькі дзяцінства яго даўно адышло і спрахла.

– Я знайшоў цябе. Я вярнуўся да цябе, мама, – кажа ён, ледзь-ледзь утрымліваючыся на краечку драбінаў.

Маці робіць крок і дубчыкам, дубчыкам па tym месцы, дзе бярэ пачатак яго разум. Толькі воўчая поўсьць чорнымі пырскамі ва ўсе бакі.

– Рана, рана табе яшчэ сюды. Ды і не прыму я цябе такога.

– Навошта ты мяне пакінула аднаго, чаму ты мяне прыгаварыла да жыцьця, пракляла? Зылітуся, даруй, гэта ж твой першародны грэх.

– Прэч! – зазлавала маці. І хвацка зашчыравала дубчыкам. – Ты разумееш, чаго просіш у мяне? Забіць цябе. Ведаю, так трэба. Але не магу. Не магу. Не магу... Калі ўжо такое наканавана, то гэта зробіш ты сам. Сам...

– Тады блаславі, ці то ўжо да скону зямлі пракляні мяне.

Маці адкінула дубчык і схілілася над ім, узняла ў неба руку, расьцягла вусны і як бы нешта прамовіла. Але на тую хвіліну заварушыўся і скочыў з возу чорны сабака-воўк, і гняды конік спатыкнуўся адразу на ўсе чатыры ногі і згубіў дзіве падковы, варта на горцы ажыла, заляскала дзідамі, і съцяна дазволіла зноў убачыць з горкі далёкі бераг Прыпяці, бел-чырвона-белы штандар...

Толькі яму было ўжо не да таго штандару. Ён прагнуў пачуць матчына слова. Бласлаўленыне, пракляцце? Якое гэта мела значэнне. Было б толькі слова. Ссунуўся з возу, бразнуўся вобзем. Падхапіўся на ногі, і панёс непачутае праз горку, як мех непадымны панёс. Як быў голы, панёс на плячах цяжкае, як выплаканы зямлёр камень, валун. Ня ведаючы, што ў мяху і ня вельмі жадаючы ведаць. Ад маці і пракляцце салодкае. І чорны, што пякельны чорт, сабачка-воўк, увасабленыне дзіцячага і дарослага зямнога страху, суправаджаў яго. Цікаваў і пільнаваў, каб ён на гэтай Юравіцкай Галгофе, спрадвечнай зямной чалавечай юдолі, ня схібіў, не схітрыкаваў, ня кінуў свой мех. За гэтым сачыла і варта на горцы. Дарэмна сачыла, ён ня мог пазбавіцца сваёй ношкі і пад прымусам.

Так, ня мог сёньня. Але хто ведае што будзе заўтра. І ці будзе ў яго заўтра, ці будзе ён у tym заўтра. І наогул, ці будзе безыліч колькі разоў праклятая, безыліч колькі разоў бласлаўлена зямля.

1.

Нават вада мае крытычныя кропкі. Што ж тады казаць пра чалавека. Ён таксама ўвесь час у руху, ад гневу да радасці. Ад нечага адыходзіць, да нечага набліжаецца, разывіваецца, сустракаецца. Перакідаецца, за адведзены яму век пражывае дзясяткі, калі ня сотні жыццяў. Кажуць, што недзе ў моры жывуць гадзюкі, якія двойчы за месяц мяняюць скру. Ёсьць патрэба, неабходнасць пазбавіцца ад таго, хто паразітуе. І тут я зайдрошчу марскім гадам, хоць ім, пэўна, і вельмі баліць. Зайдрошчу іх імкненіне на поўнью і маладзік да аднаўлення, жаданню пашырыцца. Пераўясобіцца. Гад усё ж ёсьць гад – нават у моры.

Чалавеку з яго куцымі памкненіням і гіпертрафіраваным уяўленынем свайго эга нецярпівым розумам уласцівы пераўасабленыі куды больш хуткія. І, згодна з апошній навуковай ці калянавуковай гіпотэзай, дзякуючы зусім ня розуму, бо ў яго розуму таго кот наплакаў. А тое, што мы звыкла гэтым завём, нешта толькі накшталт радыёпрыёмніка. Ад некага і некуль сыходзяць сігналы, імпульсы. Наш мозг счытае, прымае інфармацыю і па меры сваёй моцы абсягу ці абмежавана сці і дураты – узмацняеца, альбо чамярэ. Глушыць, нішчыць на карані сябе і сваю сілу. Трапляе ці то ў геніі, ці то ў выцьвярэзьнік, ва ўрад ці вар'яцкі дом.

Дваццаць першае стагоддзе! Вер ня вер, а жыць трэба. Са свайго часу ня вылузунешся. І хочацца жыць хоць чайнікам, хоць электрычным прасам. Толькі зноў, паводле тых жа найноўшых адкрыццяў нашых сёньняшніх суразмоўцаў з космасам, век наш усё карацей і карацей. Бо гэта і не зусім наш, чалавечы век. А век адной толькі інфарматыкі, якая ў сілас прасуе чалавецтва, прасуе час, робіць яго гэтакім жа шыльным, як карліковыя зоркі, страшнна паскарае ўсе жыццёвые працэсы. А гэта значыць, што цяпер на чалавечую жытку, на зъмену пакаленіяў прыпадае нашмат меней часавай прасторы, чымсьці гэта было коліс.

У чалавека ўкралі век. І, пэўна, ня толькі век, а мо... Не, не, мо толькі абвузілі. Помніце крыху ўсё ж нашага, славутага, усяму сівету вядомага пра-рока, бо селішча Дастоеva – ёсьць мы ці няма нас – на нашай зямлі, беларус-кай, з шаснаццатага стагоддзя дрэвам сваім, сваімі каранямі на Берэсцейшчыне стаіць. І гэта ён, паразак таго дрэва, яшчэ ў пазамінульым стагоддзі па-пярэджваў пра тое, што чалавек вельмі ўжо ж шырокі. І пытаўся ў некага ці ня час яго і абвузіць. Мо такі час – абвузіць чалавека – якраз сёньня і прысьпей. Нехта, сам ужо вельмі шырокі, яго і абвузіў. Хаця, магчыма, і наадварот – бязъмежна пашырыў. Надзымуў як жабу, так, што чалавек сам сябе не заўважае, ня бачыць сябе. Таму і крушыць, трушчиць сабе падобных, хто пад ногі трапіць, хто не пасьпей разам з ім пашырыцца. І такіх процьма. Упэўнены, што я таксама з іх. Пераканаўся ў гэтым ці ня ўчора. Жонка нешта бурчэла зранку, я, як прынята, апраўдваўся. Вядома ж, сабака байца ня кія, а зъягі. Але ж то і не сабака, калі адразу падціскае хвост і паўзе лізаць руку. Увогуле, як засьведчана, сабакі падзяляюцца на дзіве пароды – шакалавую і вайчынную. Шакалавая больш гнуткая, прызначаная служыць усім і кожнаму, усім і кожнаму лізаць. І ня толькі руки. Бо сёньня дзень такі, што лізаць толькі руки мала. А да ўсяго, калі лізнуў ты руку, то ня хочаш, а мусіш вылізаць да бліску – прэміяў, званьняў і ўзнагародаў – і ўсё астатніяе. Каб аж зіхацелі ўсе твае трыццаць трывіялісткі і медалькі. Каб здалёк бачылі, што ты чалавек надзеіны і чыстапародны, без заганных і шкодных фантазій. Адным словам – прырученаны.

Зусім іншая справа з вайчынай масыцю. Вайкі не бяруць ежу з рук. І ня ведаю, праўда ці не, але гэта ўвялі мне ў вушы яшчэ ў дзяцінстве мае аднолеткі: шыя ў іх зраслася з хрыбцінай. Яны няздолныя гнуцца, круціцца на ўсе бакі і нюхаць вецер. У свой час я зазірнуў у вочы такому зъверу. Падпас-ваў, як у нас кажуць – тавар. Старэйшыя хлопцы гулялі ў карты, а мяне па-спалі адварнуць авечак, што адбіліся ад статку і стоўпіліся каля канавы. Па другі бок той канавы стаяў вялізны шэры сабака. Я яшчэ паківаў яму дубцом. Але ён і не міргнуў у мой бок. Я прыгледзеўся, і па целе пабеглі мурашкі, узыняліся дыбам, як адрасльі, валасы на маёй стрыжанай галаве. Я яшчэ ня ведаў, што гэта быў воўк. Але гэта быў ён. І мы даволі доўга ўглядаліся адно

ў аднаго. Воўк пераскочыў праз канаву, схапіў і ўскінуў сабе на плечы авечку. Лена праклыпаў метраў з пяць і пусьціў авечку долу. І тая патрухала побач з ім, нібы вёў ён яе ў рай. А я нерухома стаяў на другім беразе канавы, захлынаючыся ад наплыву нечага першабытнага, дрымотна-ляснога, што ахутвала, прачыналася і ўва мене: падсьядомы пратэст супраць такога нахабнага рабаўніцтва, бездапаможнасць, разгубленасць і апякаючая да гаручых сылёз нязгода з гэтай звярынай сутнасцю. І тое засталося пры мне на ўсё жыццё.

Нібыта я ўжо тады ведаў ці прадчуваў, што гэта малюнак з майго будучага жыцця, лёс мой. Нехта такі ж пячорна шэры мімаходзь пабяжыць на мяне, ускіне на плечы і выдыхне ў павернутае ўжо да неба вуха: у рай, алюшкі ў мой рай. І я, ды ня толькі я, – усе, хто побач са мной ад нараджэння з забітай ці ачмурана прыгаломшанай памяццю, атручаныя паўсядзённымі казаньнямі пра малочныя рэкі з кіслельнымі берагамі, што цяклі зусім недалёка ад нас, кінемся ў той воўчы рай, патэпаем за воўкам, забыўшыся пра яго воўчую скuru. Бо ў гэтай воўчай скуре нам, зазірнуўшым засыпленым вокам на той съвет, ухапіўшы перацятным горлам тагасьветнага паветра, будзе мсыціца збавіцель наш. Месія.

Як мсыціца, мроіца ён катарае ўжо стагоддзе быдлу, якое бык ці казёл-правакатар вядзе на бойню.

І ў сваім ужо даўно забытым, немачным маленстве я быў куды як згодны з кожным, хто даводзіў мне, што нешта ведае і браўся напраўляць мае звіхнутыя мазгі, факусуючы іх на сонечны і съветлы рай. Не разумеючы, што гэта сапраўды прамая і правільная дарога толькі ж на той съвет. І я, па ўласным жаданьні, па сваёй ахвоце да сылёз, да самазабыцця прагну туды, як і мноства іншых, што прайшлі крыху раней за мяне і ішлі съследам за мной.

Вось яна, моц і ўлада воўчага вока над авечкамі, што страцілі галаву і здольныя толькі да падпарацавання.

Гіпноз рудога і змрочнага звярынага вока, пячорнай думкі, што нарадзілася раней за чалавека. Мо ў целе зусім няцямнага дракона ці яшчара, таго ж пячорнага вампіра – кажана. Нарадзілася і выпаўзла на съятло, захмялела ад яго і пачала шукаць прыдатную сабе абalonку. Калі і не зусім разумную, то ўсё ж з першапачатковай зародкавасцю, пачаткамі нейкага розуму істоту, у галаве якой мелася хаця б адна зывіліна – хай сабе і працяг толькі носу.

І, па ўсім, пошук гэтых быў ня вельмі ўдалы. Думка трапляла не заўсёды ў патрэбную ёй галаву, часам, падобна, і ў кашлатую галаву таго ж воўка. Доўга і балюча блукала, высільваючыся стварыць з гэтай дрымучай дзікай істоты нешта больш-менш прыдатнае зямлі, жыццю, падводзячы яго цераз сілу да чалавека. Але, як кажуць, колькі воўка ні кармі...

Ледзь самога чалавека не звязлі, бо зноў жа: той, хто прывык да мяса, да чалавечыны, наўрад ці пагадзіца скубсыці траву. Ледзь уратавалі самога чалавека, не далі пераўтварыць яго ўжо незваротна ў звера. І чалавек пакутліва збываў у сабе звярынае. Але ўдавалася гэта ня кожнаму, знайшліся і такія, што ўпадабалі хіжае звярынае назаўсёды. Хоць іх было і небагата, але ж... І ў воўчым, і чалавечым ablіччы яны захаваліся на зямлі. Кропля-другая звярынай крыві засталася і ў чалавеку. Хоць кожны з нас, у тым ліку і я, як той гад марскі, памяняў не адну скuru раней, чым у нас абудзілася, зацьвердзілася нешта людское. Адначасова, употайкі, пратэстна і хіжа, захаваўшы ў сабе на нейкую неспадзянную будучыню свою першасную ваўкалачую існасць.

Воўк увайшоў у нашае жыццё. Воўк увайшоў у нашае цела. І было зусім

ня выключана, што ў нейкай непрадбачанай і непрадказальнай будучыні я мог як пайсыці за людзьмі, так і перакінуцца ў ваўкалака. Ужо назаўсёды. Незваротна. І нельга сказаць, каб гэта надта непакоіла ці засмучала мяне.

Я быў ня толькі ўражаны і напалоханы воўкам каля канавы, але і ўдзячны яму. За ягоную натурыстасьць і пракаветнае бунтарства, за ваўчынае бунтарства і натурыстасьць чыстапароднага зьвера ў чалавеку. Хаця мы часьцей блытаем гэта з харктарам і воляй.

З дзяцінства ўражаны і сурочаны воўкам, думаў і пра сябе, што я хоць трохі, хоць у сваёй хаце ды воўк, воўчык, а не паголены палескі, чарнобыльскі вожык. Не-не ды і выскалися, пакажу зубы, каб самому сабе пераканацца, каб хоць свае ведалі, што яны ў мяне ёсьць. Зноў жа, бі сваіх, каб чужыя баяліся. І я не съпяшаўся пагаджацца з жонкай, здавацца. Настойваў на сваім, каб і на самой справе ляснуш зубамі. Яна перамагла, забіла мяне зусім просьценькім:

– Ну як ты съплемеш цукар?

Я спачатку аслупянеў, абурыўся ад, здаецца, відавочнай недарэчнасці, жаночага глупства. А потым раздумаўся і сам у сябе ўжо строга спытаў: а сапраўды, як жа гэта я съплю цукар у кубак з гарбатай? І ня здолеў нічога пэўнага адказаць, бо папраўдзе ня ведаў, як я съплю цукар. А вы ведаецце, як вы съплемеце цукар? Адкажыце на гэта сабе, а лепш вашай жонцы, зранку, калі яна яшчэ непрычасаная і ненафарбаваная, і не ў гуморы, а ты такі спаважна шырокі ваўласнай хаце, на сваёй прыватнай кухні.

Я ж адказаць няздолъны. Хаця крыху ня так. Я здольны адказаць на гэтае пытаньне ўсяму съвету. А вось сабе, сваёй жонцы, сваім дзецям... Як жа гэта няпроста ў нашай краіне і ў сваёй нават хаце ў наш час саладзіц гарбату, калі цябе ні то пашырылі, ні то абвузілі, ні то зусім ужо – аб вугал галавой. А хутчэй за ўсё – не кранулі. Звонку. Пакінулі такім, як ёсьць, пры выпаленым, спапялённым стрыжні, як дрэва з дуплом, у якім так раскашуць восы. Мотаму сёлета на Беларусі і такое съпякотнае лета, такое мноства драпежных вос? Ці ня мы гэта самі са сваім адчаем, болем і драпежнасцю. Мы трывальнілі адраджэннем і не прыкметлі, як прыспалі яго. Нашыя ваўкі і шакалы, нашыя восы апярэдзілі нас. Тыя ж самыя восы, стварэнні, прызначаныя Уся-вышнім нішчыць насякомых, пачалі нішчыць нас. І мы, як маці нарадзіла, голенъкія перад іх згубным спрытам, злоснай акрыленасцю, што ня ведае ні жалю, ні сумнення. Адно толькі нахабства. Нахабства бясплоднае, але энергічна разбуральнае. Разбуральнае для нашай чалавечай сутнасці, бо першнаперш палюе за тым, хто яшчэ мае такі-сякі голас.

Мы імкліва старэем. Калі раней стагоддзе было сапраўды памяркоўным, нехапатлівым і спраўджаным, то цяпер яно падманлівае, па-вар'яцку ілжывае і ашалела непрадказальнае, з камарыны нос – кароткае. Як гэта коліс было толькі на вайнене: год за два ці тры. У нас жа час каму дык і зусім – за чатыры і нават болей. І ў тыя чатыры гады ўкладваецца ўвесь чалавечы век.

Насамрэч так. Варта толькі ўключыць радыёпрыёмнік ці тэлевізар: столькі крыві, якая льецца там штодзень, ці бачыў съвет з пачатку свайго стварэння? Апошняя навіны нагадваюць франтавыя паведамленыні, звесткі з месца баёў. Чалавецтва мужна і самаахвярна змагаецца з жыцьцём і, падобна, перамагае. Боязна браць у руکі газету і разгортваецца новую кніжку, а раптам і яны выбухнуць. І тут ніякага перабольшвання. Самае няявіннае, што яны з вамі могуць зрабіць – гэта літасціва згвалтіць. А могуць утварыць гэта і вытанчана, і забіць адмыслова. Пахаваць, звесыці са съвету так, што і знаку ад цябе не

застанеца, ніхто і з сабакамі ня знайдзе, як ніколі і ня жыў чалавек. А калі хто будзе пярэчыць, настойваць, што хадзіў з тым небаракам у лазню, піў піва, так абылгуць, што няшчасны жывы яшчэ съведка сам у магілу запросіцца. Гэта ўжо нават ня сумна, ня страшна, бо паўсядзённа, будзённа. Паміж жыцьцём, злачынствам, сорамам і ганьбай нібы дасягнутае нейкае дзіўнае пагадненне, дамоўленасць: як толькі ўднене чалавеку, яму ўсё дазволена, бо Бог адменены. Няма Бога. І гэта сёньня, пры адраджэнні ў нас царквы, росквіце набажэнства і веры. Хаця, назіраючы за тымі новымі велічнымі вернікамі, як яны мілуюцца са съвятарамі, ловяць за крысо мітрапалітаў, дамагаюцца ад іх пацалункаў у вусны і на “ты” зъвяртаюцца да Бога, прыгадваюцца, што гэта ж яны ўчора разбурали храмы, здымалі і палілі крыжы, выдзіралі бароды ў Божых служак. І мімаволі хочацца заплюшчыць вочы, заткнуць вушы і – як мага преч са свайго веку і часу з яго валадарамі. Часу, у якім зноў напладзілася столькі праведнікаў, якія і на двор ходзяць падсалоджанай вадзічкай, аж пацеюць ад сваёй безграхоўнасці, духоўнай велічнасці, ад жаданьні імгненна, не сыходзячы з трыбуны, зноў ашчаслівіць чалавецтва, а першнаперш свой народ. Ачмурыць усіх і кожнага. Іншым разам, думаю, і саміх сябе, бо інакш ні съвітанкі, ні ўзыходы і заходы сонца, туманы і ранішнія росы ня маюць сэнсу.

Ня мае сэнсу, права на існаванье, само слова. Хоць мо гэта якраз яно і завяло нас у тупік, прывяло да безвыходнасці. Бо мы столькі грашылі ім. Нідзе няма больш падману і крыві, як на языку. Ці не таму нам, беларусам, і адмоўлена першым і пакуль што, здаецца, адзіным у матчынім слове. Думаю, ня толькі таму, што хлусілі ім. Але і таму, што маўчалі.

Зайшліся тыя, каму папраўдзе балела. А хто ня зъведаў у сабе спапяляльны пустэльні і адчаю, каму ня дадзена гэта зъведаць, бо так ён ужо створаны, па-бальшавіцку, без сумненняў, сумлення, сораму і жалю, той галёкае з высокіх, вертыкальных, амбонаў і сёньня. Вучыць нас, як вырошчваць хлеб (час ад часу пасылае нават даждж), рабіць дзяцей, рухаць наперад навуку – быць чеснымі і праведнымі. Вучыць, праўда, чужым, пазычаным словам. Бо калі раней амаль што кожны са старшыняў калгасаў пасля трэцяй чаркі пераходзіў з трасянкі на матчыну мову, то сёньня ён і ў ложку сыніць сны чужкія – інтэграцыйныя ўчора, а заўтра ўжо наадварот – гледзячы на якім баку ляжыць. Але ўсё роўна роднае слова не даецца яму. Бо над ім пракляцьце ягонай жа маці, а мо і яго ўласны праклён – за вырачэнне сваёй маці. Як бы там ні было – гэта першы знак непазыбежнасці.

Але, даруйце мне, я не суддзя, бо гэта зямному суду і не падлягае. Тут суд зусім іншы і, як кажуць, да дзяявілага калена, бо няма большага граху, як зрада і продаж крыві сваёй. А я толькі съведка гэтаму, калі мяне паклічуць. Хоць словам у свой час грашылі ўсе пароўну. І абранным, канешне ж, было дадзена больш. Мо менавіта таму напрыканцы свайго веку яны, як больш грэшныя, так жорстка пакараныя. Пры бездакорнай чуйнасці да слова, наяўнасці яго, валоданні ім – прыгавораныя да анямення, маўчання травы. Аняменне разуму, касцянязцыя інтэлекту – гэта наша агульная і асабістая бяда і хвароба. І ня трэба перакладваць яе на чужкія плечы, на плечы таго ж народа. Во, маўляў, які ён паганы, як нам, разумнікам ды талентам, амаль геніям, не пашанцавала на народ. Рахманы беларус не наважыцца ніколі і нікому слова папярок мовіць. Рабы, бараны...

Гэта ж нішто іншае, як другі бок таго ж брыдкага вырачэння ад самога сябе. Каб не было гэтых рабоў і баранаў, каму быў бы патрэбны ваш магут-

ны розум. Наўрад бы хто кінуўся экспартаваць яго. Бо такіх у съвеце ўжо даўно перабор. Экспартны варыянт такога нашага разумніка – гэта большай часткай мыйшчык аўтамабілю ці прыбіральшчык замежнага тамтэйшага г...на. А ўсё з-за вялікага гонару на сваёй зямлі, празьмерных прэтэнзіяў. З-за няспраўджанасьці свайго лёсу – азлабленыні і перакладваныне сваёй віны на іншых, зусім не вінаватых. І, як вынік, вялікая дэпрэсія, адчувањне безнадзеінасьці, а адсюль і інертнасьці: гары яно ўсё гарам. Мо тamu і перамаглі жабракі духам. І сталі першыя апошнімі, апошнія – першымі. Узялі верх, займелі ўладу тыя, каму ўвесь час нечага не хапала, бракавала. Зразумела, канешне, чаго. Але ж яшчэ ні адзін на съвеце з безнадзеіна пакрыўджаных не прызнаўся і не прызнаецца ў гэтым. Не прызнаецца, што перш-наперш ён абрыйдзеў сам сабе. А больш – чалавек, што побач. Увогуле чалавек. Бо сам ён столькі раз мяняў скuru, столькі зайдзросці ў кожнаму, перабраў сваіх і чужых жыццяў, хістаўся і гойдаўся на пераменлівай уладнай нітцы, што даўно ўжо паверыў у сваю зьевршинасьць, што ён над усімі, што сам ён ужо і не чалавек. А калі трошкі і чалавек, то адзіны на ўсім белым съвеце. Увесь сусьветны розум спрасавана ўвасобіўся менавіта ў ім, ён чуе і гаворыць з космасам, бо больш яму на гэтым съвеце гаварыць няма з кім.

На пераломе стагоддзяў, на стыку тысячагоддзяў нібы нехта нябачны нам сабраў, як у судны дзень, мільярды і мільярды нашых жыццяў на планете, з жалем і болем зірнуў на саму планету, сфакусаваў усё добрае і адмоўнае ў сваім жа тварэнні і ўбачыў, што памыліўся з ім. Ня так ужо ўсё гожа і хораша на Зямлі, як ён думаў і запэўніваў сябе на пачатку яе стварэння. І засмущіўся, няздольны нешта адразу перарабіць. Стайся, задумаўся на дзясятак другі гадоў, а мо й на чалавечы век. Бо што яму наш век, нейкае незразумелае мігценьне на небасхіле вечнасьці. Але якраз, пэўна, у тое імгненьне і пачалася наша агоння, паралік усяго існага і сапраўднага. Чалавечы век пайшоў на съход. І зьявіўся ЁН. І надышоў ЯГО час. З роспачнага раздуму сусьвету ён набыў энержію. Энергію сусьветнага ляманту велічнай пустаты, а таму і вялікага і жорсткага разбурэння. Мы спахапіліся, але ці ня позна? За гэты час мы развучыліся нават, як правільна сыпаць цукар у кубачак з гарбатай. Ён пачаў з таго, што стаў нас вучыць гэтаму. І ён навучыць нас. Таму багата знакаў, а нам няма, з чаго выбіраць, бо

Кравец крае, што матэр дае

Яны ўзыніклі ля аселіцы вёскі, нібы здані. Як паўсталі з ночы ў адыходзячым ужо нізавым грыбным тумане. Калікі вандроўныя. Узначальваў шэсьце стары, як мухамор камуфляжна абмундзіраваны, моцна прыціскаючы да боку старажытнай коўкі лязастую цясьлярскую сякеру. Невысокі, але жылаваты, з выцьвілымі, хаці і пільнымі вачымі. Дзеда Саня. За ім, на пару кроکаў адзаду, угінаючыся пад напакаванымі нейкім жалеззем пляцакамі ішлі два яшчэ адносна маладыя мужчыны. Мікола – цыганкаваты, чарнабровы і чарнавало-сы з залатым зубам хлапчына, неахайна апрануты – па-за часова і шматстылёва. Чорныя цяжкія чаравікі з трактарна-рыфлёнай падэшвай, вясковая кухвайка, хуліганістая шэрага кепка – пад Леніна. Руслан жа стыль трymаў, ці хоць імкнуўся трymаць. Галаўнога ўбору на ім не было ды, пэўна, ён і не патрэбны быў яму. Шапка льняных кучараўых валасоў цалкам замяняла яго. Нягледзячы на лета, вайсковы бушлат сядзеў на ім расхіснута лёгка і не сказаць, каб упарна. Чаравікі ж увогуле – мара злодзея і паэта: жоўта-мядзяныя, колеру дзіцячага паносу, па модзе тупаносыя і такія ж тупаабцасныя, нібыта

дзеда Сані сякеры зробленыя. І чысьцюткія – без адзінай пылінкі, травінкі, шчарбінкі і падрапінкі, нібыта ён хадзіў па аблоках.

Яны параўняліся са сьвежастаўленым ля рачной лукавіны пры ўваходзе ў вёску крыжам, зънялі шапкі, перахрысьціліся і на тры бакі пакланіліся. Менавіта там, каля крыжа, я і сустрэўся з імі, съпяшаючыся золкам на рыбалку. Хвілінна абмовіліся словам-другім, абзнаёміліся.

– Работнікі, майстры трэба? – спытаў дзеда Саня.

– Мне?

– Вам, і ўвогуле.

– Мы, сталяры, цесьляры, печнікі. Землякопы шырокага профілю, – паказаў залатую фіксу Мікола. Меўся яшчэ нешта дадаць, але дзеда Саня павёў вокам, не дазволіў:

– Кравец крае, як матэр дае. Работу работаем любую. Дзесяць даляраў на чалавека, ад зары да зары. Ну і харчы з начлегам. Можна і ў рублях.

Ні даляраў, ні свабодных рублёў у мяне не было, хаця работа мелася, і майстры былі патрэбныя. Некалькі гадоў таму, яшчэ пры савецкай уладзе паспей я тут, у вёсцы, пабудаваць хату. Але пабудаваў хату, гэта толькі гаворыща так: хата пабудаваная – гаспадар памёр. Я ж быў яшчэ жывы. І каторы ўжо год выжыльваўся, наколькі хапала духу, дабудоўваў сам. Дзеда Саня, падобна, усё зразумеў.

– Не паверу, што ў вас тут зусім нічога не будуецца?

– Чаму ж зусім нічога. Надоечы на беразе ракі лазыня згарэла...

Тройца пераглянулася.

– Не-а, – сказаў дзеда Саня. – Якая вёска сёньня ладзіць сабе лазыню. Вошы ўжо і гарады заядаюць. Не, селянін сёньня на лазыню не патраціцца.

– Чаму ж абавязкова селянін? – запярэчыў я. – Кааператары. То іх шмары лазыню спаляюць, то яны шмар сваіх смажыць пачынаюць. Лазыня – будоўля стагоддзя. Тройчы гарэла дазваньня. Чацьвёрты раз яе аднаўляць будуць.

Я не перабольшваў і ня хлусіў. Фенікс, а не лазыня. Тры гады запар улетку на Купальле, як па гадзінніку, яна самазапальвалася. І кожны раз яе зноў і зноў адбudoўвалі. Заўсята і велічна. То была лазыня першапраходнай-бізнэсоўцаў, якія яшчэ на пачатку гарбачоўскай перабудовы закахаліся ў гэтую невялічкую вёсачку, што ціха адыхадзіла ў нябыт паблізу сталіцы. Будавалі яны, зразумела, ня толькі лазыню, стваралі для сябе так званую прамысловую зону. Абяцалі старым, што дабывалі свой век, з цягам часу зямны рай. Але, што ім, сёньня, з таго раю... Летам яшчэ чыкільгаюць па вясковай вуліцы. А зімой на той вуліцы і сабака не пракінецца, съледу свайго не пакіне.

Дзеда Саня грунтоўна распытаў мяне, як праісці да ўдарнай будоўлі капіталізму. На тым і разьвіталіся. Але ненадоўга. Тым жа ранкам я сустрэў іх зноў па вяртаныні з рыбалкі каля павеци з лаўкай ля вясковай крынічкі. Далякопы шырокага профілю будоўлі новай зоны аказаліся непрыдатныя.

– Там акулы капіталізму з нечалавечым тварам, – паскардзіўся мне Мікола. – Мафія. Яны ня толькі лазыню будуюць у лазыняку – гасьцініцу ў чаромсе з асобнымі, як і мае быць у прыстойным бардаку, уваходамі ў нумары. Ім лішнія вока... Нават сіцылійская мафія лішняга вока не трывае.

У мафію будаўнікоў я не паверыў, хаця і адчуў: у гэтым усё ж нешта ёсьць. Мае новыя знаёмцы ў тутэйшым адраджальна-стваральным краі былі чужынцамі, прыхаднямі. А тут на ўсё, нават на прыроду, у першую чаргу на прыроду, быў ужо скоплены картэль-прадпрымальніцкі падрад. Яны ж са сваімі, ста-

расьвецкімі прадзедаўскай яшчэ гартоўкі сякерамі, прастадушнымі нітачнымі адвесамі, кароценькімі ватэрпасамі і трymа парамі вясковых працаўітых рук, як кажуць, павінны былі гуляць міма. У лепшым выпадку паспрабаваць знайсьці дарогу ў мінулае стагоддзе.

Я хацеў было ўжо ніякавата разъвесыці рукамі, але прыкметці, як яны, здаецца, і ня прагна, але да прыпякаючага агнём кончыка дацягваюць пралетарска-сялянскую астру-астму, узгадаў пра свайго суседа. Ён, як і я, але паслы ўжо краху савецкай улады, пабудаваў сабе хату-гмах у два паверхі, з хлявом, як ён казаў, для мамы. Тая яго будыніна апошнім часам пачала імкліва гнісьці і чаўрэць. У ёй нечакана завёўся грыбок. Што гэта за напасыць, я так толкам і ня ведаў. Падобна на тое, што гэта была вельмі распаўсюджаная і заразная хвароба агрэсіўна надыходзячага тысячагоддзя, накшталт раку. Метастазы гэтай новаабвешчанай хваробы жэрлі драўлянае, а часам, кажуць, і каменнае жытло чалавека. І вельмі хутка. Цікавая акалічнасць – аднаасобныя прыватныя будыніны, нібыта кімсыці быў адладзены загад: пазбавіць зямлю яе неагульнага выразу твару. Сам я, як і мае бацькі, былы вясковец, раней пра гэты грыбок і ведаць ня ведаў, і чуць ня чуў. Сённяня ж яго споры, падобна радыяцыі ці СНІДу, ляцелі, паўзілі, беглі па ўсіх селішчах зямлі. Маці суседа і сам ён не аднойчы падалі з ганку, правальваліся, наступіўшы на струшчаныя грыбком дошкі. Навярнуўшыся так тыдзень назад, сусед громавым голасам запэуніў аселіцу і сваю маці, што не марудзячы пачне перасыцілаць падлогу. Наколькі я ведаў, ужо і дошкі завёз. Да яго я і скіраваў калікаў, загадзя ціха ўзрадаванытым, што вось хоць такой драбязой, ды людзям добрым дапамагу.

Як жа я зьдзівіўся, нават разгубіўся, калі апоўдні выйшаў з хаты і ўбачыў знаёмую ўжо тройцу на сваім ганку. І сядзелі яны, відавочна, доўгенька. У попельніцы перад імі выслалася ладная горка зынішчаных пад самы карэнчык цыгарэтаў. Курылі, пакуль я перакусваў, пэўна, няспынна. І цяпер яны, здаецца, ніяк не адгукнуліся на маё зъяўленыне. Сядзелі нерухома, цярпліва і безнадзеяна. Такую адчайную пакору мне даводзілася бачыць толькі ў людзей, што ўжо канчаткова страцілі сябе, у птушак перад выраем, а часцей у жывёлаў – катоў і сабак, прыгавораных з высакароднай мэтай рэгуляванья іх асяродку жыхарства. Прыйгавораных да гуманнага забойства, так званай планавай жывёльнай эўтаназіі. Эўтаназіі істотаў, незнарок косткай прылашчаных з пансага стала старэйшага брата (а ці сапраўды ж старэйшага? ці не прысвоіў чалавек сам сабе гэтае старшынства? ці не чалавека ўжо час прарэжаўца, жорстка рэгуляваць асяродак яго жыхарства, каб ён не зарэгуляваў ушчэнт і саму Зямлю?) памятаючи пра ту костку дагэтуль, даволі звычайнія памыйныя каты і сабакі, нібыта тым жа грыбком, атручвающа шалёнай надзеяй набыць стол, хату і двухногага сябра. І няма, пэўна, нічога больш зыняважанага, непагляднага, чымсыці жабраваныне, “христорадничанье” падманутых жывёлаў, жоўтага ці зялёнаага просьбітнага агню ў іх разумных на туго хвіліну вачах. Толькі зусім зьдзічэлы гома сапіенс, не зас্লяпіўшыся, не спатыкнуўшыся, здольны абыякава прайсьці міма.

Адчуваючы нейкае неадольнае сасылізганье ў штосыці нечакана расчыненое перада мной, я дазволіў сабе ўспомніць, што ў мяне ўсё ж ёсьць трышаць даляраў, трыццаць маіх запаветных зялёных сярэбранікаў. І мая нова збудаваная хата не без грыбка. Падобна, што на кожнага з нас, хто ў журботную пару насталыгуе па старасьевецкай бацькоўскай хаце – цёплай, плоднай і цалкам натуральнай – ужо загадзя ўдосталь назапашана съмертаноснага, здольнага зынішчыць і чалавека, і дрэва, нават камень, грыбка.

Не абмінула гэтая доля і мяне. Меўся і ў мяне свой грыбок. У хату, праўда, яшчэ не ўвайшоў, спыніўся на парозе, на верандзе. Я ўбачыў яго зьяўленыне, скрышыўшы ў труху папярэчную лагу на падмурку ганку: незнарок крануў трывалае з выгляду дрэва сякеры. Тым жа днём, заходзячыся ад няпэўнага суму, разбурыў ганак, замяніў дошкі, дзе здолеў – і лагі, а дзе не – пацягнуў антысептыкам. Адзінае, што не крануў, не хапіла сілы і съмеласыці – стаяк на сапсаванай лазе. Пераканаў сябе, што стрыжань у стяка здаровы, вытрымвае, пакуль не ўзаб’юся на гроши. Цяпер жа махнуў на ўсё рукой: трыцаць далаўраў не багацьце, а хата будзе жыць.

Як жа яны радаваліся. Дарэчы, не выказываочы зынешне радасыці, толькі пазней так запоркалі пілой, так пачалі гаманіць сякерамі, палавінячы, чвартуючы бярвеньні, нібыта хлеб рэжучы пад абед. Абыходзіліся амаль бяз словаў, як і на самой справе па-сялянску абедалі. Зрэдку толькі суладна пера-кідаліся словам:

- Кравец крае, як матэр дае.
- Пажарнік крае...
- А трактарыст...
- Нейкая дзіўная ў вас прымаўка, – ня вытрымаў я. – Як маці дазваляе?
- Гэта па-беларуску, – пачаў тлумачыць дзеда Саня. – Маці тут ні пры чым, хаця... Не-не, кравец-кравец. Дык вось, ён краіць, як матэрыя дазваляе... Па-беларуску...
- Ня чуў, хаця сам ня з немцаў. А вы з якіх краёў будзеце?

І мне давялося яшчэ раз съцепануцца і ўсуніцца: ці сапраўды так ужо разумна ўсё на съвеце дзеліць Бог. Тройца паходзіла з некалі самых хлебных і кормных мясыцінаў – жытніцы Беларусі. Заходнікі. У свой час недасягальна заможныя, амаль замежныя. Мы, мае бацькі, усходнікі і спакон веку, здаецца, савецкія, адразу ж і доўга яшчэ потым, пасыля вайны, ездзілі да іх па хлеб. З-за чаго зваліся мяшочнікамі, тарбахватамі і кусочнікамі. А цяпер як і без вайны перавярнуўся съвет. Больш чым з ног на галаву: бясконца мовячы беларускую прымаўку, гэтыя трое сёньня, як ні дзіўна, не былі нават беларусамі.

– Самі ня ведаем, хто мы такія, – скардзіўся дзеда Саня. – Выракліся ўсе нас. Расейская ўлада ківае на ўкраінскую, а тая – на беларускую. Беларусь аддала нас хахлам, а тыя кажуць, што мы маскалі, а маскалі нас і на гарматны стрэл да сябе не дапускаюць. Ні адна ўлада есьці не дае. Вось так само сабой і адбылося... Кравец крае, як матэр дае...

У пошуках кавалка хлеба яны ўжо трэці месяц брылі па зямлі. Адселяліся і пайшлі: пенсіянер, трактарыст, пажарнік – вясковыя Анегіны і Пячорыны пачатку трэцяга тысячагоддзя, шукаючы, пэўна, у ім свайго Чычыкава. Недарэмна ўсё ж, як съведчаць, М. Гоголь перавярнуўся ў труне на тым съвеце.

І хоць ішлі яны па краіне, якая актыўна, але адначасова і напаўпадпольна нешта будавала, ляпіла, ладзіла, іх нідзе не хацелі наймаць, дапускаць да справы, да працы. Было падобна, што яны ўжо выпрацавалі сябе, бо ішлі яны па тых жа мясыцінах, дзе колісь, у маладосыці, ужо былі, нешта будавалі, пады-малі, узводзілі, займаючыся шабашкай пры савецкай шаражцы. Але тая савецкая напаўлегальная пасыляіскраўская шабашка адышла ў нябыт разам з той жа савецкай шаражкай. Запанаваў шабаш. А яны як былі, так і засталіся адрыжкай савецкай шарагі. Саматужнікамі-адзінцамі сярод баліваньня крыміналу бяз межаў, крымінальной дзяльбы пірага. Дзе іх долі не было і ня мелася быць.

Наступным ранкам, яшчэ на золку яны пайшлі далей. Ледзь чутным скрэ-

бам абвясыцілі мяне пра свой адыход. Я выхапіўся з хаты, калі яны былі ўжо за варотамі.

– Будзьце добрымі, скажыце, калі ласка, у суседніх вёсках апошнім часам нідзе паблізу не было пажару? – спытаў мяне на разъвітанье пажарнік Руслан.

Я адказаў, што, здаецца, не. Пакуль – не. Адказаў, мімаволі зачарараваны яго інтэлігентнасцю, крыху шкадуючы, што так рэдка гэтym на дзіва хмурым і халодным летам надараючы пажары.

Разылічыўся з імі яшчэ ўчора, аддаў запаветную трыццатку назапашаных мной зялёных: жабрак жабраку міласціну падаў і тым задаволіўся.

Больш нічым я ня мог дапамагчы.

– Кравец крае, як матэр дае, – уздыхнуў дзеда Саня і крануў сваю каманду ў дарогу. А я ўшчэдоўга глядзеў ім усьлед. Раньняе сонца чырвона гарлававалася на сталі іх сялянскіх сякераў.

Знакі, знакі стаяць перада мной, некалі і не такія пэўныя ўжо, але тым ня менш. Знакі зусім недалёкага часу, якія ўсе мы бачылі, толькі не надалі ім увагі. Пратасыцілі, сапсаныя часам, пазбаўленыя такой простай, дзіцячай нават здольнасці чаму-небудзь зьдзіўляцца. Таксама ж і я, хоць недзе і згадваўся, што гэта знакі, быў уражаны імі. І прасілася нешта ўва мне да стала, да паперы, хацелася выкласыці, і мо калі ўжо ня ўсім, дык няхай толькі для сябе растлумачыць бачанае, расказаць пра яго. Але заела тое, што звычайна заядае, на што мы звыкла спасылаемся – абыдзёнка, мітусыня, затузалі дробязі. А на самой справе – звычайная дримотная гультайватасць душы, распуста думкі і неабавязковасць, нязвыкласць да паўсяядзённай працы, і перш за ўсё працы ўсё той жа душы, непрафесійнасць яе. Спрадвечная нашая бяда. Харошая мыслья заўсёды прыйдзіць апаслья, калі ўжо не рабіць і думаць трэба, а плакаць, ды сълёз няма. Іх асушилі роспач і крыўда на саміх жа сябе, бо адбывалася, пачыналася ўсё на нашых, яшчэ не зацьмененых пакутаю вачах, калі мы трохі ведалі, як трэба сыпаць цукар у кубак з гарбатай, толькі бяда, то быў якраз той самы час,

Калі цукру на ўсіх не хапала

А надарылася такое пры заканчэнні эпохі разъвітога сацыялізму і пачатку разъвіцця новага сьветлага будучага для беларуса – капіталізму. На мяжы дзіявоў гэтых падзеяў мы зьведалі ўсё, што павінен зьведаць жабрак. Нас выпрабоўвалі на жыццяздольнасць, трываласць і, як мне здаецца, на беларускасць. Мы з гонарам, згодна з нашай слыннай памяркоўнасцю, вытрымалі выпрабаванье, у чарговы раз мужна і самаахвярна перамаглі саміх сябе. Даказалі ўсяму сьвету сваю здольнасць жыць без зубных пастаў і парашкоў, туалетнай паперы, масла, малака і хлеба – толькі на адных талонах. Адзінае, што далося цяжка – гэта нястача гарэлкі. Але, як заўсёды, і тут мы знайшли выйсьце. Як і дагэтуль, у першую і другую сусьветную войны, нас выратавалі рэшткі нашых лясоў і балотаў. “Карчоўка” падняла баявы дух рэспублікі-партызанкі. Праўда, амаль што паўсяодна адначасова зынік цукар.

Напрыканцы дваццатага стагоддзя, на мяжы тысячагоддзяў зынік цукар і ў маленькой вёсачцы, дзе я ў тое лета жыў. Вёсачкі з кароткім і трывожным, як усхліп птушкі: піць, піць – імем. І бласлаўлена, нагбом пілі там круглы год сцюдзённую, амаль што крынічную ваду з аднайменнай з вёскай рэчкі хмель і чаромха, вольхі і дзікія грушкі. І шчыравалі ў іх вясновай квецені салаўі і

розныя іншыя птахі, што мелі і ня мелі голас. Толькі слухаць іх не было каму. Вёсачка даўно ўжо адлюбліла сваё, адкахала, нарадзіла, выгадавала і запусыціла, кінула ў съвет сваіх жывых нашчадкаў. У вялікія гарады, а больш у сталіцу, у Менск, што быў, лічы, побач: за агародам, балотам, шасейкай ды лесам. Запусыціла, кінула іх у гарады, каб яны там любіліся, пладзіліся і пасывіліся, а сама ціха канала, адыходзіла ў нябыт. Вёска ў адну столку: дзесяць, а можнацца і пятроўкі. Яна цалкам належала даўніне, мінуламу веку, бо паходзіла яшчэ з часоў прыгонніцтва. Колішні пан адбуваваў на другім беразе, на пагорку сабе палацы, а чаляднікаў адсялі ў нізіну. Мо з таго часу яны як пачалі мацюкацца, так і па сеньняшні дзень працягвалі. І калі ўлічыць, што ў большасці ўсе яны былі ўжо старыя, то не-не ды і здавалася, што яны гавораць з табой як бы з таго съвету, з магілы, памёрлыя пры жыцці грахаводнікі.

І было падобна на тое, што дваццатае стагоддзе ніколі тут ня скончыцца, так і будзе вечна тлець. Час спыніўся. І ніякая навіна ніколі сюды не дапнє. Але ўсё перайначылася амаль што маланка. Ня хочаш, а мімаволі паверыши, што часу ўлісціва паскараща, ён здольны ўсё ж съціскацца. Дваццать першае стагоддзе прыйшло ў вёсачку з птушыным трывожным іменем раней нават, чымсьці ў вялікія каменныя гарады. Яшчэ на схоне дня бераг ракі быў некрануты і ціхі, драўляная вёсачка ўсыхала прысадамі, дзе съпеліся, бела наліваліся пятроўкі. А ўжо раніцой, на ўсходзе сонца, на тым жа самым пакатым беразе ракі стаяла пацягнутая лакам хатка на курыных ножках (не перабольшываю – сапраўды на курыных: абсечаных лапах елак) і қрактаў, уздымаўся ў неба надзымуты газам шар з рэкламай “Мальбара”, “Макдональдса” і нейкага Кола. І скакалі вакол яго прыхарошаныя дзеўкі і хлопцы, гралі музыку. Тры каровы, што ацалялі яшчэ ў вёсцы, не наважваліся выйсці са сваіх двароў на вуліцу. Вуліца ж за адну ноч была заасфальтаваная, што, па-першае, ужо само па сабе было няправільна: так хутка ў нас нічога ня робіцца, не павінна рабіцца. А па-другое, каровы век зьвекавалі, а асфальту ня ведалі і ня бачылі. Пужаліся яны таго асфальту і, па-сялянску сыцілія, саромеліся нешта ня так на ім зрабіць. Саромеліся, баяліся вуліцы. Баяліся захраснуць на ёй на раскіраку, а больш – упасці там і ўжо ня ўстаць. Гэтага ж баяліся і іх гаспадыні, бо пры асфальце, каля брамак і весьнічак іхніх двароў быў пракладзены ходнік з даволі высокім бетонным бардзюром. І ўскараскацца на ходнік, пераступіць бардзюр, хоць і на трох нагах – кіёчкам, апрышчам сабе і паганялам карове – было амаль што немагчыма. І яны безнадзейна матляліся, як заседжаныя мухамі маятнікі іх ходзікаў, туды-сюды, паміж сваім селішчам і заасфальтаванай вуліцай, нібы прыгавораныя да пакутнай бясконцасці, бездапаможнасці жаданьня і няздольнасці зрушыцца з месца, прайсці і застацца, ня ведаючы самі, што мацней, чаго ж ім на самой справе хочацца.

Такой жа няпэўнасцю, дваццасцю здратаванай хіжа здрапежанай сутнасці было ахутана і ўсё навокал. Нібы нехта нябачны і нядобры стаіўся сярод гэтага кітчу і сюру, пейзанства і мадэрну і то злосна рагатаў, то хваравіта храп, няздольны сам прадказаць, што ж будзе далей, што з гэтага атрымаецца, жадаючы як мага хутчэй праявіцца, вылузнуцца з абрыйдлай і занадта вузкай ужо для яго раздабрэлага цела скury. Жадаючы і пабойваючыся свайго жаданьня, бо добра ведаў, што калі яно ўсё ж зьдзейсніцца, прагвецца вонку, паратунку ня будзе нікому і нідзе. Мо і яму самому ня будзе паратунку.

Зынішчэнне ня ведае ні жалю, ні межаў, гэта як у баброў: калі яны ня будуць грызыці дрэва, то зубы пачнучы расыці так, пакуль не задушаць іх саміх. Нешта падобнае нараджалася, брала выток і тут. Час паскорыўся і пайшоў знавака. Пабег, паймчай, як увогуле гэта бывае, калі мы рухаемся ня пешшу, не сваімі нагамі, а на цягніку ці нават на самалёце. І вакол мільгаюць, застаюцца адзаду ня вольхі і бярозы, не тэлеграфныя слупы і вёскі, а мацерыкі, краіны, ня людзі, а народы. І зусім не гадзіны, дні і ночы, а эпохі. Спэрэ адна толькі знавакавасць і ад аднаго знаку да другога, як ад зямлі да зоркі і адначасова хвіля, імгненьні толькі. Гэта калі буслы былі яшчэ сапраўднымі бусламі, у белых сывітках, памяркоўнымі, што Язэпы і Антоны, былі белымі сіваламі Беларусі, яе абярэгамі і заступнікамі, і калі тыя ж самыя буслы сталі хіжымі і драпежнымі. Да слова, не бяз нашай дапамогі разъвіталіся з каморніцтвам, неабсяжнасцю балота, кінулі спажываць жаб і гадаў, прыбліліся да чалавечых селішчаў і пачалі красыці і жэрці куранят, і з чуж-чужаніны прынесыці ня мір і вясну, а вайну і жорсткую бойку, той самы, вызвалены чалавекам з таямніцаў яго падсъвядомасці і чалавекам жа асуджаны тэрор.

Бусыліная пара, здаецца, спакон веку гнездавала на старой ліпе, што расла якраз пасярэдзіне вёскі. І хто ведае, мо менавіта дзякуючы гэтаму дрэву тое вяскоўцы асабліва паважалі і вылучалі сярод іншых. Паколькі клуба ў вёсцы ня мелася, усе, хто быў яшчэ здольны перасоўваць ногі, вясной і ўлетку зьбіраліся пад старою ліпай. Ліпа ведала ўсё пра вёску, усё ведалі, зразумела, пра яе і буслы. І людзі былі рады, што ў іх ёсьць такое вось мудрае дрэва, якое корміць усё навакольле: адворае іх лекамі, спакоем і вусыцінасцю, дае мёд пчолам, жытло і прытулак буслам. І буслы радаваліся таму ж, гадуючы бусьляннятаў, з высокай старасьцякай ліпы, ставячы іх на крыло, каб яны з аблок бачылі, ніколі не цураліся сваёй бацькаўшчыны.

Толькі аднойчы ўвесну ўсё гэта перарвалася, прахам пайшло. Буслы, як заўсёды ў адведзены час, вярнуліся з цёплых краінаў, падладзілі свою хату, як перасыпалі яе. І, пэўна, бусыліха ўжо рыхтавалася адкладваць яйкі, бо добра пайшло на цяпло, пачалі нарастаць травы, і вяскоўцы пусыцілі на пащу тавар. І тут да ціхмянай пары мясцовых буслоў унадзілася, пачала прылятаць яшчэ адна пара. Дзень-другі як разьведвала, прыглядалася, кружыла над вёскай, старой ліпай. Апускалася, садзілася каля яе на соткі, на якіх парна пахла раскіданым, растрэсеным ужо гноем, бо прысыпяваў час садзіць бульбу. Атабараная, акубленая пара, здавалася, не зьвяртае на сноўдалаў аніякай увагі, толькі мо крышачку больш, чым трэба зьвешвала з кубла долу чырвоныя дзюбы з кругла застылымі гузікамі вочак і назапашанай з каптуром у іх не-парушнай вечнасцю. Не здагадваючыся, што апошняга яны пазбаўленыя ўжо. Ні тады, ні крыху нават пазней не здагадваліся пра гэта і людзі, упэўненыя, што век іх пры сваіх амаль што хатніх буслах будзе яшчэ доўжыцца і доўжыцца. Іх ня тычыцца, што съвет ужо даўно звар'яцеў і перакуліўся. Гэта ж недзе там, далёка, а тут цішыня і спакой.

З гэтым, з мірам, яны ўвечары заснулі, а прачнуліся ранкам ужо сярод вайны. Біліся дзівье пары буслоў. Спачатку на старой ліпе, у кубле. Прыхадні, як месершміты, пікіравалі з неба, наровячы крылом, што шасі, нагамі, а не, дык хоць дзюбай ударыць, ушчыкнуць, успароць пер'е тых, што пільнаваліся кубла і ліпы, селішча. І дамагліся свайго. Бойка ўжо ішла на зямлі, калі людзі набеглі. Хаця гэта гучна сказана – набеглі. Не маладзёны ж з хатаў, што з магілаў выдзіраліся, а пакуль яшчэ ставіліся ў валёнкі, і буркі шукалі, кійкі і тэпалі, чыкільгалі, валюхаліся – у буслоў былі чырвонымі ня толькі дзюбы

і ногі, там-сям і перайка ружова апышкалася, стала бел-чырвона-белым. Старыя не адразу і ўцяmlі, што тут адбываецца, хоць век зьевекавалі ўжо і не аднойчы бачылі, як кроў праліваецца, трушчацца чарапы, канае, адыходзіць на той съвет чалавек. Але каб гэтаксама і птушкі, ды якія яшчэ – буслы, страцілі птушынае, перакінуліся ў людзей, нішчыць сябе і сабе падобных пачалі. Такое нават ня сынілася і ня трывынілася ім. І таму разынімалі яны, білі буслоў старечымі кіёчкамі, не зважаючы, дзе свае, дзе чужыя. Развялі, разагналі. Але бойка паміж бусламі ўсчалася і на другую раніцу. І з перапынкам, дзякуючы ўмяшальніцтву людзей, доўжылася да зъянранання. І на другі дзень вёска дапамагала выстаяць сваім буслам. Тыя яшчэ самі лётам дапялі свайго кубла на вяршыні ліпы. Чужынцы адступілі пешшу. І толькі на аселіцы вёскі, каля старыцы ракі, каўтнуўшы вады, нязграбна і цяжка ўзыняліся ў неба.

І надышоў дзень трэці. І зноў завіталі чужынцы. Нельга сказаць, каб тое, што там адбывалася, можна было лічыць сапраўнай бойкай, і адна пара птушак, і другая паводзілі сябе даволі ціха. І вёска ўжо думала, што канчаткова абараніла сваіх птушак. Пра тое ж пад старой ліпай і гаманілі амаль да апоўначы, радаваліся і ганарыліся. Толькі рана яны радаваліся. Клаліся спаць пры буслах, а прачнуліся – іх ужо не было. За адну ноч вёска страціла буслоў, і галавы прыкладыці ня здолела, чаму, як і калі гэта адбылося. Чаму буслы выракліся іх хатаў, асірацілі іх. І куды яны, параненые, сышлі. Увогуле яны ж не звяліся зусім. Пераказвалі, што недзе за ракой ужо добра па вясыне прыблілася пара буслоў, села на воданапорную вежу. Хадзілі глядзець. Не, няма. Казалі, што ў суседний вёсцы, дзе ўсе буслы былі так званымі “радыстамі” – гнездавалі на тэлеграфных слупах, ладзяць сабе кубло сярод лета нейкія дурныя прыблуды. Дапялі і туды. Ніякіх прыблудаў не знайшлі. Зынклі, зынклі з іх вёскі буслы назаўсёды. І каб толькі адны буслы. Пачалі зынкаць, сыпацца людзі. Першым пайшоў пчалляр, на сотках якога расла тая пазначаная пракляццем, абражаная ліпа. Усьлед за пчаляром па ўсім навакольлі зынклі і пчолы. Нейкая скруха прыпала на іх. Пэўна, тая ж самая скруха асушила ў прыбалацьцях і крушыну, ці ня самы загадкавы меданос Беларусі (і ня толькі Беларусі).

І на гэтай скрушлівай крушыне, мне здаецца, трэба трошачкі затрымацца і аглядзецца, адбегчыся крыху ў мінулае. Як на маю думку, то вялікая таямніца крыеца ўжо ў самой назве гэтага куста ці дрэва, а яшчэ большая загадка і таямніца ў тым, адкуль яно ўзялося, хто яго і навошта паслаў на гэты съвет. І куды яно зынкае, сыходзіць сёньня, у якое нязнанае намі жыцьцё, у які съвет.

Мо і нечаканае, раптоўнае зынікненне ў пэўны час і ў пэўных мясцінах вялікай колькасці пчол звязанае з крушэннем на нашай зямлі, зводам крушыны з нашых прыбалацьцяў і балотаў. Калі, чаму так склалася, сёньня наўрад ці хто здолыны і адказаць. Крохкі і непрыкметны, зусім жа някідкі кусток – мядзьвяжына, сабачая ягада, воўчае лыка, чыжнік, дзяржыдрэва – надта і надта ўпадабалі Божыя дзеткі. Пчолы. Але, здаецца, на ім, на крушыне, як любата, Божая ласка, так і пракляцце.

У свой час, не такі ўжо і далёкі, вedaў, сустракаўся і нават прыяцеліў з пчалярамі, што аж з Далёкага Усходу памкнулі ў Беларусь па выхадзе на пенсію. Памкнулі ў ціхах боскае жыцьцё – развесыці пчолаў і паставіць на Палесьсі пасекі. Менавіта на Палесьсі, бо тут багата крушыны. А крушынавы мёд, лічылі яны, самы лепшы ў съвеце – гаючы і лекавы. Але тыя пчаляры як прыехалі на Беларусь, так хуценька і зъехалі. Дзіцячая памяць бессаромна надурыла і падвяла іх. Некалі яны пайшлі ў съвет, панесылі ў съвет чамусыці, як сипяваецца ў песні, не “ромашки и лилии” і нават ня “ландышы”. Знакам

пазбаўленай ад іх радзімы стала квецень не аднойчы зламанага імі на ўскрайку лесу ці сенажаці куста запалоханай і скалечанай імі ж крушыны. Квецень амаль нябачная і нават трохі ніякавата зъянтэжаная сваёй жа простасцю і непагляднасцю сярод яркіх фарбаў, красак палескага красавіка, такая ж, як непраклонутае съветам і съятлом нерасплошчанае вочка безгалосага яшчэ маўклівага верабейчыка.

Нечым падобныя да той жа крушыны былі і расейскія беларусы-пчаляры. Яны, як толькі-толькі нарадзіліся на съвет, вучыліся яшчэ хадзіць, і навука гэта ня надта давалася ім. У іх і ў роднай ім зямлі было мала ўзаемнай сумяшчальнай памяці. Задумлівія і сарамлівія, яны як прыехалі, так і зъехалі. Хто сапраўды зъехаў, зънік у белым съвеце што капеека, не пакінуўшы аб себе і знаку. Як яны ніколі і не жылі тут, не латашылі ў дзяцінстве сады і грады, а ў старасці ня ставілі пасекаў.

Толькі вульлі перажылі іх. Але таксама не набагато. Хутка спрахлі і яны, кінутыя ў гародах пад старымі, яшчэ дзедавымі грушамі, прыстасаваныя ці то пад сабачую будку каля калодзежа, ці то пад скрыню ў хляве для захаванья крупай курам, ці муکі парасятыам, што, пэўна, абражала іх. І таму яны на вачах парахнелі, сівелі, парэпана трухлявелі і каналі. Апошняе само па сабе было трохі і дзіўна. У пчолах жа столькі спрыяльнага ўсяму жывому здарвага духу. А іх хаты, працітвы, насычаныя тым здаровым духам, няўстойлівія, пазбаўленыя жыццёвай сілы. Амаль што адразу за гаспадынямі-пчолкамі, паненкай-маці, панамі-трутнямі і працоўнай скацінкай съпяшающа на той съвет.

Дзіва ж, канешне, дый годзе. Мо гэта толькі самі пчолы забіралі сваё на той съвет. Свае хаткі, а заадно ўжо і пчаляроў, што не пажадалі ці не пасьпелі зъехаць з Палесься ў нейкі новы невядомы край, дзе магла азалець яшчэ крушына. Як ведалі, што краю такога больш няма, бо і ад самой Беларусі засталося небагацька.

Свае, свае ж людзі, браткі-беларусы пашчыравалі, вынішчылі, зъялі гвалтам разам з балатамі ціхмянью і бездапаможную, шчымліва безабаронную крушыну, што была адначасова праклёнам і бласлаўленыем тутэйшага краю. І ці ня ў кроўнай повязі ня толькі з дзеткам Божымі – пчоламі, але і з дзятвой чалавека, паасткамі і нашчадкамі яго, іх дабрынёй і жорсткасцю.

Ой, крушына, крушына,
Ты ж мяне засушыла,
Ты вырасла ў полюшку
На маю нядолюшку...

Сыціплае і гаротнае дрэўка ці кусточак жаночай долі ці нядолі на Беларусі, а мо і ўсёй Беларусі.

З рабенькага і падсіненага, што вераб'іны раток, дрэўца, было лёгка здымашь кару, драць лыка. Зноў жа, лекавае яно: паспытаеш яго – і такі хуткі робішся на нагу, так скоранька капаціш за гумно ці ў карчы, што ні адзін сабака не перагоніць. Аголеную, акораную да касыцяной белі палку крушыны лёгка было закапіць на агні. Атрымлівалася нешта адмысловое: кавен'ка хвацкая, якой зручна было забіць ляснога гада, раструшчыць галаву вужакі ці гадзюкі. І білі, білі. Крушынай мазжылі жоўцен'кія з чырваныню галовы вужоў, што самі нагадвалі ўзорыста падкопчаны крушынавы кій, і кій, не крануты дымам, з дробненькімі кропелькамі белага па ўсёй даўжыні – таксама нагадваў таго ж вужа.

Мо якраз з гэтага неасэнсаванага пракаветнага вынішчэння жывога – гада

і дрэва, а былі, былі, пра гэта съведчаць паданьні, лясы крушынавыя і дубровы, і пачалася нашая чалавечая скруха. Мо і ня лес, і балота мы гвалцілі і рабавалі, не кусты і дрэвы, гаі мы секлі і ня гадаў таўклі, а на карані падсякалі сваю будучыню, душу сваю, пладзілі пярэваратняў. Мо якраз іменна таму сёньня адмаўляюцца нараджашца дзеңі чалавека, у перасыярогу яму зывяліся дзеткі Божыя. Пчолы.

А бяз пчолаў квёла і няпэўна зацьвілі сады. І цьвілі доўга, то стойваючыся і хаваючы квецень на халады-замаразкі, то на невыносную і нязвыклую ў гэтым кутку съякоту. Мо гэтыя перапады надвор'я і спарадзілі замест божых стварэньяў – пчолаў – нешта безназоўнае і брыдкае, нейкіх чорных, вастраносеных, вельмі нахабных з жоўтымі лапкамі і такога ж, здаецца, колеру крыльцамі мушак. Вяскоўцы пазіралі на гэтую набрыдзь з жахам, мушкі дзённа і ночна раіліся ў квецені і, падобна, съвідравалі яе, згрызалі завязь і самі плясткі, жоўкла апякалі, нібы мачыліся на іх. І забягаючы ўжо крыху наперад, трэба адзначыць, сваю справу яны зрабілі. Сады ў вёсцы тым годам не ўрадзілі, хоць завязі было процьма. І не пустаплоднай, што адразу ж жухне і ападае. На выгляд, толькі на выгляд, моцнай і налітай, але ў сярэдзіне яе з самага пачатку ўжо сядзей чарвяк, рупіўся, грыз, нішчыў.

І так ня толькі ў плодзе, у зародку яго. Нейкі нябачны чарвяк нішчыў амаль усё, да чаго стваральна датыкаліся руکі чалавека. Тым годам у мяне не прыживіўся ні адзіны прышчэп, хаця я і сам лічыў, і мне гаварылі, што рука ў мяне лёгкая: даўнавата ўжо прывіў і чакаў на баярцы яблык і груш. А тут пустазельная і непераборлівая сыліва-дзічка адрынула мой прышчэп садовай сылівы, нічога ня кажучы ўжо пра іншыя дрэвы. І так вялося з усім, за што б я ня браўся. З тым, што лічыў асноўным, дзеля чаго, здаецца, і існаваў. Усё абарочвалася няўдачай, правалам, хаця адчуваў: ёсьць і сіла, і вока, і жаданне, прага працы і жыцьця. І ў цукры, з якога я пачаў гэтую гаворку, ужо не было недахопу. Праўда, цукру ўсё ж чужога, мо з кубінскага трысінягу, мо яшчэ з якога-небудзь... завезенага, купленага, бо свае буракі ўсё ж не ўрадзілі. Хапала заемнага цукру і айчыннага глупства. Асабліва апошняга, хоць нагбом сам пі ці імпарт наладджай. Але куды? Цывілізаваны съвет быў на замку. Беларуса ўпізнена скіроўвалі ў пячоры і на дрэвы, да арабаў і афрыканцаў, у той жа Гандурас (сапраўды, ці тую дзяржаву такім імем нараклі), дзе ўсе і так захлыналіся ад свайго вар’яцтва. Але хай іх разводзіць Бог.

Нас жа час штурхай, тузай, біў у твар і каршэнь. І я быў перакананы, што ўсе тыя знакі мне, каб апрытомніць. І калі я не прачнуся, не загукаю сёньня, больш прыдатнага часу ў мяне ўжо ня будзе ніколі. Я сам абарву свой век, пайду спусташоны ім і часам. Але інэрцыя пустаты ўва мне была ўжо неадольнай, як неадольнай, здаецца, яна была паўсюль. Пустаты хіжай, сама-забойнай. Не жыцьцё, а толькі бясконцае трываненне ім, як і вельмі распаўсюджаная апошнім часам трываненне творчасцю, мастацтвам: што тут, здаецца, складанага – бяры чысты аркуш паперы і крэмзай. І ці ня гэта ўдаваная простасць, на самой справе, што тут складанага – трymаць Бога за бараду, саладзіць сваю ж душу і гарбату – зачэрпвай пабольш ды сып цукар у кубак, толькі памешвай правільна, каб ня так, што ты яго лыжачкай направа, а ён – налева, налева за нейкай дэмакратыяй і свабодай.

Дык вось, ці ня гэта лёгкасць і пругкая простасць думкі давялі нас, як кажуць, да ручкі. А калі больш дакладна, адбілі нам рукі, адабралі мову і скруцілі галаву. Мы пазбавіліся ня толькі цукру, але і ўласнай хаты. Вобмігам ляслулася нашая родная хата з усімі нашымі свойскімі ўжо мышамі. А

разам з гэтым ляслася і ўсё астатніе: хата – Дом Літаратара – выдавецтвы, часопісы. А ад самога Саюзу пісьменьнікаў разам з пісьменьнікамі засталося ці не найменыне толькі. Крыху перафразаваўшы Дзяржавіна, можна сказаць: где гроб стоял, там стол уж яств. “Гроб” – раней тут, у Доме літаратара, ставілі труну з целам пісьменьніка, праводзячы яго ў апошні шлях. А “стол уж яств” – сёння сумна славутая рабаваньнем жабракоў у буйных памерах адміністрацыя кіраўніцтва, зьбірае тут ясак. Пісьменьнікам, у тым ліку і памерлым, насыпей час, сам Бог загадаў, запіць горкую, съязу цішком пусыціць.

Даўно, яшчэ напрыканцы мінулага тысячагоддзя, у так званы перабудоўчы час, я стаяў на трывуне перад Зьездам настаўнікаў рэспублікі. Ужо тады мы, пісьменьнікі, выступалі ў ролі плакальшчыкаў. І я плакаў на той трывуне за горкі лёс нашага слова, нашага прыгожага пісьменства. Г то было злоснае стаянніне і злосныя сълёзы.

Мяне кідала ў роспач адчувањне незразумелай самому бездапаможнасці, наканаванай і неадводнай несправядлівасці. Непазыбежнай – таму што яна ўжо адбылася. Для тых жа, хто прысутнічаў на звездзе настаўнікаў, што сядзелі ў зале ды на першы погляд, здаецца, і для мяне – зусім нязначная падзея. А па сённяшнім часе дык увогуле – проста дробязь нейкай: калі піянеры віталі сваіх настаўнікаў, адзін з іх, хлопчык дзесяці-адзінаццаці гадоў, страціў прытомнасць. Толькі ўдыхнуў, хапіў на ўсю грудзіну паветра, набраў вышыню, ціснучы з сябе алітуйшчыну. Зазівінё галаском на словах, накшталт:

Спасибо партии родной
За дождь и зной...

І ўпаў, пакаціўся. Завёў вочкі пад лоб, зъялеў і асунуўся долу крыламі чырвонага гальштука ўгору. Сінявокі, ільняна русавы, гэткі беларускі маладагвардзеец. Зацяты ў сваім ліцадзейным змаганьні Алег Кашавой. Упаў, як некалі той жа Кашавой перад распасцертай нахлашч яму магільнай вечнасцю – ствалом краснадонскай вугальнай шахты.

Але я мо гэта зараз дарэмна так нагрувашчаю слова, мо тады толькі мне аднаму так ўсё страшна і адчайна падалося. Усе ж іншыя ўспрынялі тое, што адбылося, як кажуць, нармалёва – “взвешенno”. Па ўсім, справа была звыклая і для настаўнікаў, і для вучняў, і партыйных функцыяnerаў. Хлопчыка, як з поля бою, схаваўшы плячамі ад разявак-журналістаў і презідыта, адразу ж некуды панесылі. Спрытна, моўчкі, немітусыліва: маўляў, чаго непакоіцца, у жыцці ўсякае бывае. Але мяне гэта ўразіла. Я быў, спадзяюся, і застаўся, наскрозь працяты, апечаны ідэалам: чалавек, жыццё – найвышэйшая каштоўнасць. А тут зала, набітая самымі галоўнымі на съвеце съветачамі, носьбітамі гэтых высокіх ідэалаў. Настаўнікамі. Прэзідтыум зъяе і рдзее ад іх орднаў, медалёў. Святочна выдзірае, сълепіць вочы.

І на вачах усіх адбывалася нешта бясконца няправеднае, амаль тагасьветнае, могілковае. І на нейкае імгненіне я сапрауды ўбачыў перад сабой могілкавы бугарок зямлі, і абеліск з чырвонай зоркай на ім.

Мяне аж скаланула. Хаця я і разумеў: справа ўвогуле жыццейская. Адным слоўцам, адным хлопчыкам-вітальнікам менш, адным больш... Хто з презідыта прыглядаўся, бачыў таго хлопчыка, хто ў зале прыслухоўваўся да яго словаў, якое яны маюць значэнніе? Так гэта, пэўна, успрынялі і піянеры. Пад нялоўным, непраяўленым для недалучаных рухам дырыжора ці дырыжоршы яны, як нічога і не адбылося з іх таварышам, – “отряд не заметил потери бойца”, – працягвалі красамоўніцаць і марнасловіць. Пацягнулі далей свой д’ябальска-анёльскі нявины шабаш. Трубілі ў пазалочаныя горны гарністы,

залівіста трапяталі, дасягаючы нават пацуковых нораў дзіцячыя чысьцоткія галаскі, палымяна палалі адпраставаныя да глянцу чырвоныя гальштукі, прамянелі шчасьцем твары партыйных бонзаў і параднёных на ту ю хвіліну з імі шчырых сейбітаў разумнага, добраага, вечнага.

І мне мімаволі прыгадалася пушкінскае:

Сбились мы. Что делать нам!
В поле бес нас водит, видно,
Да кружит по сторонам.

.....
Мчатся бесы рой за роем
В беспредельной тишине,
Визом жалобным и воем
Надрывая сердце мне...

Мо таму і на трывалу я выйшаў разьюшаны і непрадказальна злосны, здольны да самага непапраўнага глупства. Міжвольная, нават нявыплаканая, непралітая съязінка дзіцяці засыціла мне ўрачыстасць. Сапраўды ўрачыстасць, мая шчырасць да настаўнікаў ішла яшчэ з дзяцінства. Таму мне так і прыпякала.

Я стаяў на трывалуне перад сваім дзяцінствам, лепшымі настаўнікамі краіны і плакаў нябачнымі ім съязімі. І, пэўна, перабраў. Канешне ж, ня сльёз. Сылёзы ўжо і тады нікога не краналі, хаця плакалі значна болей, чымсыці сёньня. Плакалі ўсе – яшчэ на нешта спадзяваліся. Гэта сёньня часцей безнадзеяна хапаюцца за нож. Але, як сёньня, так і тады, – Масква съяззам ня верыла. І я звыкся з прозывішчам плакальшчык. Так нас удвох з Алем Жуком абазвалі ў першай газеце СССР “Правде”. А перабраў я на ту ю хвіліну словаў, часу, адведзенага мне на выступ.

Мяне вытурылі з трывалуны, паперлі, як я ні ўпіраўся. На звяздзе ж прысутнічаў першы сакратар Цэнтральнага Камітэту кампартыі Беларусі Я. Я. Сакалоў. У заключным слове ён, зразумела, паставіў мяне на месца. Маўляў, няма чаго плакаць, беларуская савецкая літаратура жыве і будзе жыць вечна. І ніколі ня будзе такога, каб пісьменынік сам пісаў свае кнігі, сам выдаваў і прадаваў сам. А тым больш, сам купляў іх і чытаў зноў жа сам, як гэта прарочыў я.

Мяркуйце самі, хто з нас лепшая Касандра. Хаця, Божа ты мой, наколькі я быў тады далёкі ад жорсткай праўды, што ўжо з сякерай цішком падчэквала нас за вуглом ачужэлай нам, на пісьменыніцкія ж гроши пабудаванай роднай хаты. Хаты, гвалтам, сярод белага дня, на вачах усяго съвету, па загадзе гаранта Канстытуцыі адабранай у законных уладальнікаў.

Але гэта быў толькі пачатак абяцанай, абвешчанай на ўвесе съвет свабоды слова і дэмакратіі па-беларуску. І справа тут зусім не ў бессаромнасці і нахастстве таго, як адбываеца зынішчэнне і пахаваныне культуры, слова і самога пісьменыніка. Да гэтага мы прывыклі ўжо, трывушчыя. Усё, пэўна, шмат складаней, чымсыці простае людажэрства. Ідзе запланаванае сыціраныне памяці, падмена і вынішчэнне духоўнасці і самога духа народнага. Каб беларусам і беларускім нідзе і не патыхала. А перш за ўсё, каб носьбітам усяго гэтага не патыхала. Таму і абвешчана вайна сутнасці, існасці айчыннага, так юрліва бурыцца падмурак нашага жыцця. Праўда, робіцца гэта не заўсёды адкрыта.

Як некалі, яшчэ ў дзяцінстве, дакаралі мяне: калі ўродзіца цяля з лысінкай, то гэта ўжо да самой съмерці. Я з дзяцінства не разумеў, цяпер, пэўна,

ужо і да съмерці не зразумею простых рэчаў. І даволі часта, ці не на кожным кроку больш дасыціпныя і дасьведчаныя людзі растлумачаюць іх мне літаральна на пальцах. І вельмі ж злуоцца, бо я, як быў пень пнём, так дурань дурнем, хоць забі мяне, і застаюся.

Так, я ніколі не разумеў, а сёньня ўжо канчаткова не ўразумею, чаму выдавецтва “Мастацкая літаратура” яшчэ гэтай парой завеца пісьменьнікам. Яно для мяне заўсёды было так званым ОЗАО – открыто-закрытым акционерным обществом. І я ніколі ня ведаў, што там закрыта, а што не, хаця не аднойчы даводзілася ўдзельнічаць у абмеркаваныні планаў выдавецтва. Неяк я нават паверыў, што сапраўды на нешта там уплываю і здуру вякнуў: чаму, маўляў, у тых планах амаль праз радок кніжкі ангельскага пісьменьніка Джэймса Олдрыдж, хіба няма сярод замежных пісьменьнікаў больш значных і сапраўдных майстроў слова, у адказ пачуў съмех, шматзначны і крыху зьдзеклівы. А пасля абмеркаваныні мяне прасвяцілі: Олдрыдж для нашай краіны і камуністычнай партыі – амаль савецкі пісьменьнік. Свой чалавек.

Чаму ён свой, я так і не дапетрыў. Не, тое-сёе мне ўсё ж убілі ў галаву: я быў савецкім чалавекам. Але ж... Чаму менавіта выдавецтва “Мастацкая літаратура”, выдавецтва пісьменьнікаў Беларусі павінна яго друкаваць, каму і ў якіх сваяках ён тут ходзіць? Што робіцца ў нетрах выдавецтва, што за варыва там варыцца, хто яго гатуе, каму навар ідзе, хто яго спажывае? Гэта і сёньня для мяне самая вялікая таямніца і загадка. Нягледзячы на ўсю зъменлівасць часу, спрут, молах, як быў, так і застаўся спрутам і молахам. Са сваім адметным чынавенствам, асабліва далучаныя з якога маюць доступ да самых высокіх ідэалагічных карытаяў. Са сваім асобным міністэрствам і камітэтам, а мо і глаўкам, халера іх разъярэ, як яны сёньня завуцца, аддзеламі, падааддзеламі, холдынгамі. Непасрэдна самім выдавецтвам ды не адзіным, друкарнямі, гандлем, шматлікімі кнігарнямі і рознымі іншымі дробнымі органамі, накшталт адыходзячых у нябыт часопісаў. І г. д. І да т. п.

Во, здаеща, рай беларускаму пісьменьніку, а асабліва беларускай кніжцы. Колькі ў яе даглядчыкаў, дойлідаў, руліўцаў – жыві не хачу. І так, сапраўды, яна чамусыці ня хоча жыць. Яе як задушылі ў сваіх абдымках дабрадзеі. Так паспрыялі, так ухапілі і прыціснулі, хто да сэрца, а хто і да чэрвя, са свежапраглынутым матчыным словам. Так паспрыялі, абнялі, зyllіліся ў экстазе з роднай мовай і беларускай кніжкай, што апошняя ў іх абдымках і не варухнецца, нават і ня піскне. А ў руках абдымшчыкаў і самай кніжкі ўжо няма. Ні сваёй, ні чужой.

Няма нічога нават немачнага. Сёньня без вялікага перабольшванья можна сказаць, што беларуская кніжка на роднай мове дала дуба, адкінула капыты – сканала. У час, у час пасльпей, разьвітаўся з ёй Пімен Емельянавіч Панчанка. Разьвітаўся і сам пайшоў, жабрацтвам ушанаваны, але ня зломлены.

Будзе жаданье, будзе патрэба – наведайце яго магілку. Як і магілы яго паплечнікаў па літаратуры. Магілы майстроў. Бо менавіта туды, у арэапаг, сёньня перабралася наша прыгожае пісьменства. Там і толькі там вы зможаце пазнаёміцца і павітацца з ім, застылым у граніце і метале пад шэрым могілкамі каменем.

Павітацца з родным матчыным словам і пісьменьнікамі на могілках, а не ў так званым Доме Літаратара. Бо ў пісьменьнікаў свайго дому ўжо няма. Няма больш у Доме Літаратара літаратараў. Яны, хто, канешне, пасльпей, хто больш хуткі на ногі, разыйшліся па плошчах, скверах і парках, вайсковых, паўночных ды маскоўскіх могілках. І з таго сьвету, дзённа і ночна, хто кляне

нас, хто плача па нас і дасылае нам сваё наказное слова. А больш пракляцьце ўсё ж тым, хто заўчасна і парой прымусова выправіў іх туды. Не дазволіў ім нават павячэрца, даесці бяззубым ротам сухую, чэрствую скарынку.

Прыслухайцесь. Прыслухайцесь, што мовяць яны са сваіх трунаў. Што даносіць нам іх магільная зямля. Пачуйце, што мовіць іх мёртвы камень і метал. Бо зредку, зредку хто-небудзь адзіны з іх, найбольш кананізаваны, можа рассунуць зямлю і прарвацца да свайго яшчэ не памерлага чытчача. Слова мёртвых на нашай зямлі яшчэ можна пачуць. Куды больш складаней пачуць на Беларусі слова жывых.

Для жывых яшчэ пры жыцьці зьбітая ўжо труна. І загадзя выкананая магіла.

Але перад тым, як аддаць нябожчыка зямлі, трэба паклапаціца і аб выглядзе ўласнага твару-морды. Нейкія кніжкі і на беларускай мове сёньня ўсё ж выдаюцца. Па асобым сыпісе і з вельмі вялікай дзяржаўнай ласкі. І само па сабе зразумела, калі з ласкі, то па асабістых грантах – толькі верным і самым разумным дзесям капітана Гранта.

І як заведзена, усе нябожчыкі хораша апранутыя ў съмяротнае – разылік на сусьвет, лапша на вуши – да глянцевага лаку ablizansya адэптамі ўлады і ўзорнага складу графаманамі, шызафрэнікамі і пярэваратнямі. На самай справе, аўтар – нябожчык, угодны чынавенству. Ня ўзбрыйкне і ня дасыць у хамут.

Духоўнае некрафільства – адметная рыса выданьняў нашых дзён. Каб пераканацца ў гэтым, наведайце першую ж на вашым шляху кнігарню. Там сярод бандыцкага шабашу, баліваньня інтэрнацыянальных пахраноў, аўтарытэтаў пры ўладзе і прастытутак, густога мата, калі пашанцуе, вы, можа, і знайдзецце што-небудзь тытульнае. Толькі ж гэта абавязковая будзе перш наперш съціплен'ская магілка, заціснутая з усіх бакоў голымі с...мі і цыцкамі, калумбарыямі вампіраў і вурдалакаў, чужых гмахаў, каменнымі помнікамі нікому невядомых камандораў, што чугунай пахвальнай ступой ідуць, топчуцца па нашай абражанай і прыніжанай пісьменнасці. Дзьве-тры, съціплен'скі стосік кніжак на беларускай мове, сярод аўтараў каторых сёньня зредку толькі хто-небудзь жывы. Усё больш і больш нябожчыкі, хаця і славутыя – Юдзін пацалунак у зъмарцвелья вусны класікаў, якія нават выцерціся, плюнуць Юдам у адказ няздолъныя.

Выдавецкая зондэркаманда ня грэбое і съвежымі нябожчыкамі, праўда, больш сваімі ці тымі, каго б хацелася ёй мець за сваіх, прыручанымі, прыкормленымі. І яны, сыта і ганарыста разлегшыся на вокладках, паблажліва пазіраюць са сваіх шыкоўных, па вышэйшаму разраду аздобленых трунаў на тых, хто не згадзіўся на ролю прыпевачнікаў і падтанцоўшчыкаў і вось цяпер мучыща ў сваіх мулкіх і мален'кіх, кішэннага фармату, трунах. Пакутуе ад сваёй хвалёной прынцыповасці і непадкупнасці. Беларускасці. Так ім, нацмэнам, і трэба. Калі нават сам Іосіф Вісарыёнавіч у іх тубыльскія галоўкі ня здолеў укласці жыцейскага розуму.

Так і трэба нават тым жа класікам, Купалу ды Коласу. Напладзілі цыгтай. А сэнс, сэнс які, а толку?

– Калі ласка, мне што-небудзь Коласа, – пытаеца наведвалальнік кнігарні ў маладзен'кай прадаўшчыцы.

– Колас? А хто такі гэта Колас? – зъдзіўлена перапытвае прадаўшчыца.

Сапраўды, хто ты такі, дзядзька Колас, каб цябе сёньня ведалі ў кнігарнях? Сядзі ці палежкай сабе ў сваёй пазалочанай труне і ня рыпайся, не высоўвайся, а то і падкарараціць можам.

Гэныя могуць. Колішнюю людажэрку Элачку ў нашы дні кланавалі. І на-

суперак усім законам прыроды клон даў пароду – дазволіў адначасова займець асобіны і мужчынскага, і жаночага роду, якія знаходзяцца ў дэзвюх складана падпарадкованых іпастасях: на самым версе, на камандзірскім пастаменце і ўнізе. У дадзеным выпадку ў якасці прадаўца кнігарні. Але сутнасць іх адна, закладзеная Ільфам і Пятровым.

Айчынныя дэзвюхіпастасевыя Элачкі ўвесь час думаюць, думаюць. І пайрой да нечага дадумваюцца, робяць шматзначныя высновы, накшталт вось такоі: калі пісьменынік, то абавязкова павінен пісаць вершы. А тое, што існуе яшчэ і проза – гэта іх, пісьменынікаў, праблемы. Колас жа як шматстаночнік, ды яшчэ не адзіны, распладзілася тых Коласаў, ня ўкладваецца ў іх складаны працэс мысленія. Таму ім і не існуе.

Ды каб толькі ім.

Універсальныя Элачкі-людажэркі пануюць сёняня паўсюдна. Магутныя клонныя ня ведаюць Коласа, але выдатна арыентуюцца ва ўсім іншым, у тым ліку і так званым ідэалагічна вытрыманым, мо й цэнзуру прайшоўшым эфры. Надоечы на свае вушы чую такое радыёвіншаванье з днём нараджэнняя клонаў-людажэрэй, па ўсім, падобнай жа ім кланаванай Элачкі: жадаем табе вялікіх грошей і гарачага сексу.

Ці ж палезе пасъля такога нейкі там Колас у галаву. Ці ж патрэбен ён, калі ёсьць гроши і...

Наставуніцы з Москвы прыехалі ў Менск. У Рәсей вывучаюць класічную беларускую літаратуру. Ехалі ў Беларусь з надзеяй набыць у перакладах на рускую мову таго ж Коласа, Купалу, Караткевіча. І як жа, прыдбалі, набылі.

– Што ў вас за горад, што гэта з Менскам, які так ганарыцца чысьцінёй сваіх вуліцаў? Кніжныя паліцы ў кнігарнях ад беларусаў як вымечены. Нідзе ні адзінай патрэбнай нам кніжкі не знайшлі. Што ж гэта ў вас за сталіца такая? Чыя гэта сталіца?

Да ўсяго гэтага можна дадаць яшчэ адно пытанье: што ў нас за краіна – Японія, Кітай ці ўсё той жа Гандурас? І калі гэта так, то чаму мы белыя? Чаму да гэтага часу не пажаўцелі, чаму не ўчарнелі? Хаця, як сказаў у свой, савецкі яшчэ, час грузінскі класік Надар Думбадзэ пасъля наведванья Амерыкі: я нарэшце зразумеў розыніцу паміж іхнімі і нашымі неграмі – нашыя негры белыя. Але ці сапраўды белыя мы? А мо ўсё ж... Толькі самі не прыкмячаем гэтага. Мы зредку толькі бачым самі сябе ў твар. Нам не выпадае часу зазірнуць самім сабе ў очы. Цывілізаваны ж съвет усё бачыць, бачыць наш сапраўдны колер. Дый той-сёй і з нас, пэўна, таксама нешта трохі бачыць, толькі байца прызнацца, гледзячы на сябе ў люстэрку, байца сустрэцца спалоханым і ўзрушенным позіркам са сваёй жа існасцю, сутнасцю.

Съяпым жа шмат чаго даруецца, убогім, бажавільным любая брыдота ў замілаванье.

Невыпадкова на нашай кінастудыі ўзышла новая зорка, зявіўся новы таленавіты артыст. Раней я часта яго бачыў на лавачцы калія галоўнага будынку кіно. Сумны чалавечак з сумнымі малененькімі вочкамі. Неспансціжнае сумнае ўвасабленыне нашага часу ці няўчасці. Аліграфрэн. І сумна так нішкам сядзеў ён пад вокнамі мясцовай фабрыкі трывіненія, збываў там свой кароткі век: вясну і восень, зіму і лета. З году ў год. Пакуль нехта з рэжысёраў не заўважыў яго адмысловую “фактуру” і ня ўзяў у масоўку. З таго ўсё і пачалося. Пачалася яго кар'ера, пайшоў ён па кіно – і ня толькі нашым, але і маскоўскім. Аж завідкі бяруць.

А мо гэта знак нам. Папярэджаныне такое, наш адбітак у люстэрку буду-

чыні. Постаць наша мо ўжо і незямная ў перасьцярогу нам. Будуць, будуць у нас, калі не спахопімся, замест выкрученых сёньня, выраслыя вядома адкуль новыя ручкі. Мо ўжо і лішня нам, непрыдатныя ні да чаго – толькі ў носе калупацца. Пульхныя і без мазалёў – няздатныя на жыцьцё і працу ручкі. Будуць і вочкі маленькія і сумныя. Таму што намёк на памяць у іх застанецца, толькі будзе ён бяспамятны. І ад таго сум, сум, сум будзе ў вочках наших. Толькі не ўсьвядоміць, ня зьведаць, адкуль той сум туманам будзе высыцілаць нам шлях наш. Туман, сум па самім сабе ці то па ўсіх ужо нас. Сум і туман, з-за якога нічога ня бачна далей свайго ж носу, спатнелага ад замкнётай у выгаралай галаве думкі. Ці то той туман і сум, штосьці зьведаў, зазірнуў у такую далячынъ, ад якой мімаволі на краёчках вуснаў журботна і бела праступаюць хіжы боль і пакута. Туман і сум, боль і пакута будучыні, якая будзе ўлівацца съязымі, бо нікога з нас у тую будучыню ня пусыцца. Будзем мы бясплодныя, як гэты маркотны прыхадзень са змроку і цемры нашай съядомасці, што ўзышла і вырасла на чарапах наших папярэднікаў, праведнікаў і грэшнікаў, іх пакутах, болю, спраўдженаму і няспраўдженаму страху.

Нашая зямля, нашая ніва і галгофа столькі ўвабрала ў сябе і выпіла крыві, здаровай і хворай, сапсанай і сурочанай, столькі прыняла і пахавала ў сабе хваробаў, гвалту і зладзейства, што сама няздольна захавацца і ацалець. У яе ўжо няма інакшага выйсця, як толькі звар'яцець. Бо столькі зла цяжка зъмясьціць ня толькі на адной планете, але і ў сусьвеце. І звар'яцелая нашая зямля запрасіла літасці ў сонца, каб яе хвароба не перакінулася на іншыя планеты. Той жа Марс, Юпітэр.

А мо яна ўжо і перакінулася. Мо якраз усе іншыя планеты пачалі ўжо выпраменіваць, сеяць зямное зло, панесылі яго ў іншыя сусьветы, і сонца ня вытрывала. Спарадзіла магнітныя сонечныя буры, выбухнула. І на зямлі пачалася эпоха вялікага абурэння сонца. І чалавек змагаецца сёньня ўжо не са сваім хваробамі. Хвароба яго толькі выпірае наверх, як скела. Чалавек жа ці не ў агоніі ўжо робіць апошнюю спробу прадухліць і адвесыці пракляцце Сонца. І нікому невядома, ці перажыве эпоху абурэння Сонца Зямля, ці выстаіць яна; ня зынікне, не перапыніць свой Млечны шлях у сусьвеце...

Знаёмы хлопец... Хаця які хлопец, завядзёнка ўжо такая – усе пісьменынікі ходзяць чамусыці ў хлопчыках, мо таму, што ўсё больш і больш іх выпадае з цянгіка свайго часу. Дык вось, знаёмы хлопец, сталага веку чалавек дамогся амаль цуда, спадобіўся, выдаў кніжку. І без дзяржаўнай ласкі, ня будучы ні сынам, ні ўнукам капітана Гранта. Я віншую, а ён заклапочана і зъянтэжана адбіваецца ад віншаванья:

- Ня ведаю, што і рабіць, – жаліцца.
- Гарэлку піць.
- Хаўтуры спраўляць?

– Чаму хаўтуры? Як гаварыў некалі Іосіф Вікарыйевіч у адным з вусных апавяданняў Булгакава – яго таксама нідзе тады не друкавалі: «дорогой, книжку написал, радоваться надо...»

– Насамрэч, усё па Булгакаву. У выдавецтве кажуць, выкупляй тыраж і сам распайсоджвай. Бо нам таньней пусыціць яго адразу пад нож. У макулатуру. Дажыліся палякі – ні хлеба, ні табакі.

Кола замкнулася.

З табакай у тых палякаў усё больш-менш утрамбовалася: съвет кідае паляць. А вось з хлебам... Ні чалавек, ні жывёла есьці ніяк ня могуць кінуць. Хаця нашы старыя съведчаць: жыў колісь на съвеце адзін прамудры цыган. З цыга-

ноў ужо цыган. І прыдумаў ён з вялікага свайго розуму – адвучыць каня есыці, каб добра зарабіць сабе і дзесяцам на гэтым. Як на Беларусі гавораць: сабраць і з г...на вяршкі. І што вы думаецце, той прамудры цыган дамогся свайго: амаль адвучыў каня есыці. Амаль, таму што конь здох.

Нешта падобнае адбываецца і з нашым пісьменынцкім канём незацугляным, даўно ўжо не Пегасам. Не Пегасам, але ўсё ж і не сівым калгасным мерынам, бо не даецца, каб яго захамуталі. Да таго, мерынаў, што вытрывалі калектывізацыю і перажылі прамудрага цыгана, усё ж трохі кормяць: каўбасы, хай сабе і конскія, а ўсё роўна застаюцца ў цане. А што возьмеш са зъезджанага ды ўсё яшчэ натурыстага пісьменынцкага каня.

У таго ж Пімена нашага прыгожага пісьменства, пра каторага мы ўзгадвалі крыху раней, як казалі яго сябры і суседзі, пасыля съмерці грошай засталося роўна на пачак запалак. А з харчовых прыпасаў – пачатая булка хлеба ды адзіная цыбулінка. Тая цыбулінка вялікая, маленъкая? – стаіць у маіх вачах і зараз. Горкая пісьменынцкая цыбулінка. Паўстала мо менавіта яшчэ і таму, што пахаванье народнага пісьменніка было вельмі ўрачыстым і напышлівым. Асабліва ўдаліся хаўтуры. Хаўтурны стол быў наладжаны недзе ў нетрах ні то Саўміну, ні то нейкай адміністрацыі. Угінаўся ад выпівону і закусону. І як жа елі ўсе – жэрлі – як налівалі і пілі – з носу сачылася, як журыліся і смутковалі згаладалыя творцы і нятворцы.

Не, я не асуджаю іх, бо і сам хаўтурна-халіяўна ўмінаў за дзъве шчакі. Хаця, як у тым анекдоце, перажывай і мімаволі думаў: а каб гэта ўсё таму ж Пімену Емельянавічу ды жывому, да яго адзінай ненадкусанай нават яшчэ цыбулінкі. Так я думаў п'ючы і еду чы.

І што тут зробіш. Съвет такі пайшоў: чалавек сёняня больш прагна і сытна есць на хаўтурах. Хаўтуры, праводзіны на той съвет, пэўна, апошніе, што засталося ў нас ад былой годнасці нашых бацькоў і дзедаў. Апошніе съвята жывата нашага і мёртвых – могілкі. Бо на іншую бяседу і сустрэчу ні ў кога з нас няма ні часу, ні лішній капейчыны. Адзаду і наперадзе ў кожнага з нас хаўтуры, хаўтуры, хаўтуры. Па культуры. А гэта значыць – па мне і па табе.

(*Працяг будзе*)

